

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Розвиток емоційної культури
молодших школярів засобами
дитячої літератури**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 613 м.з. групи
Чубатько Олена Вікторівна

Керівник:

Кандидат філологічних наук,
доцент **Мафтин Л.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри*

протокол № 4 від 04 листопада 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

АНОТАЦІЯ

Чубатько О.В. Розвиток емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 109 с.

У магістерській роботі розкрито теоретичні засади та практичні шляхи розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури. Проаналізовано наукові підходи до розуміння сутності та структури емоційної культури, визначено її значення для гармонійного особистісного становлення дитини. Висвітлено вікові особливості емоційного розвитку, обґрунтовано педагогічні умови, зміст, напрями й методичний інструментарій роботи вчителя. Емпірично виявлено рівні сформованості емоційної культури учнів і доведено ефективність літератури як засобу емоційного розвитку.

Ключові слова: емоційна культура, емоційний розвиток, молодший школяр, дитяча література, емпатія, емоційна регуляція

ABSTRACT

Chubatko O.V. Development of emotional culture of younger schoolchildren by means of children's literature. – Manuscript. Qualification work for obtaining the degree of "master" in the specialty 013 Primary education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2025. 109 p.

The master's work reveals the theoretical principles and practical ways of developing the emotional culture of younger schoolchildren by means of children's literature. Scientific approaches to understanding the essence and structure of emotional culture are analyzed, its importance for the harmonious personal development of a child is determined. Age-related features of emotional development are highlighted, pedagogical conditions, content, directions and methodological tools of the teacher's work are substantiated. Empirically revealed levels of formation of students' emotional culture and proven effectiveness of literature as a means of emotional development.

Keywords: emotional culture, emotional development, younger schoolchild, children's literature, empathy, emotional regulation

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

О.В.Чубатько

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ	11
1.1. Наукові підходи до розуміння сутності емоційної культури особистості	11
1.2. Вікові особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку	21
1.3. Потенціал дитячої літератури у формуванні емоційної культури молодших школярів	29
Висновки до першого розділу	33
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ	35
2.1. Діагностика рівнів сформованості емоційної культури молодших школярів	35
2.2. Зміст і напрями роботи вчителя з розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури	52
2.3. Методичний інструментарій розвитку емоційної культури учнів початкових класів у процесі роботи над творами дитячої літератури	56
Висновки до другого розділу	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується переорієнтацією педагогічного процесу на формування всебічно розвиненої, емоційно зрілої та компетентної особистості, здатної до конструктивної взаємодії, саморегуляції та усвідомленого ставлення до власних почуттів і почуттів інших людей. У Концепції Нової української школи (2016) саме емоційність, соціальна чутливість, емпатія, вміння співпрацювати та відповідально діяти визначені складовими наскрізної соціальної та громадянської компетентності, що є обов'язковою для формування в молодшому шкільному віці. Це зумовлює потребу цілеспрямованого розвитку емоційної культури як фундаментальної характеристики особистості, від успішності становлення якої залежить комфортність навчання, здатність до самоконтролю, моральна поведінка та позитивне спілкування.

Державний стандарт початкової освіти (2018) наголошує, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери: у цей час активно формуються навички розпізнавання емоцій, управління ними, вміння проявляти емпатію, співпрацювати, будувати конструктивні стосунки з однолітками й дорослими. Стандарт прямо визначає розвиток емоційно-ціннісної сфери учнів як складову освітніх результатів, а також підкреслює важливість використання засобів мистецтва та літератури для морально-етичного й емоційного розвитку дітей.

Особливе значення має той факт, що відповідно до Професійного стандарту вчителя «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) педагог зобов'язаний володіти методами емоційно-підтримувальної взаємодії, формувати у дітей емоційний інтелект, забезпечувати розвиток навичок самопізнання, саморегуляції, емпатії та позитивної комунікації. Це вимагає оновлення методичного інструментарію та впровадження таких педагогічних технологій, які одночасно забезпечують і емоційний розвиток, і формування ключових компетентностей учнів.

Дитяча література, як подано в методичних рекомендаціях МОН та в освітній галузі «Мовно-літературна» Державного стандарту, розглядається як потужний засіб емоційно-ціннісного виховання. Саме художнє слово створює унікальні умови для розвитку емпатії, усвідомлення власних переживань, формування емоційних смислів, творчої уяви та ціннісних орієнтацій. Через ідентифікацію з героями, осмислення їхніх почуттів, аналіз моральних виборів дитина навчається розуміти емоційні стани, співпереживати й робити узагальнення про власну поведінку.

В умовах сучасних суспільних викликів – воєнних подій, зростання рівня тривожності та емоційної напруженості дітей – проблема розвитку емоційної культури набуває особливої ваги. МОН України у своїх рекомендаціях щодо психологічної підтримки учнів (2022-2024) підкреслює необхідність системної роботи з емоційним світом дітей, створення емоційно безпечного середовища та використання педагогічних інструментів, які сприяють розвантаженню, рефлексії й розвитку адаптивних емоційних стратегій.

Таким чином, використання дитячої літератури як засобу розвитку емоційної культури молодших школярів є не лише методично доцільним, а й теоретично та нормативно обґрунтованим. Воно відповідає вимогам державної освітньої політики, ідеям НУШ, сучасним психологічним підходам та реальним потребам дітей, забезпечуючи цілісний особистісний розвиток і створюючи підґрунтя для подальшого успішного навчання та соціалізації.

Стан дослідження проблеми. Проблема розвитку емоційної культури молодших школярів активно висвітлюється у сучасних українських та міжнародних дослідженнях, які розглядають емоційний інтелект, емоційну компетентність та емоційну культуру як важливі характеристики особистості. У працях Н. Басюк, С. Дерев'янка, Є. Карпенко, Е. Носенко, Н. Петрової, Я. Раєвської, Л. Ракітянської, М. Шпак, М. Яцюк акцентовано увагу на тому, що емоційна культура охоплює здатність розуміти, виражати й регулювати

емоції, виявляти емпатію та будувати конструктивну взаємодію. Ці роботи доводять, що молодший шкільний вік є особливо сприятливим для становлення емоційної сфери дитини й потребує системної педагогічної підтримки.

У психологічних джерелах (Є. Баришнікова, Н. Трофаїла, Ю. Савченко, З. Сивогракова) розкрито специфіку емоційного розвитку дітей цього віку, підкреслено важливість формування навичок саморегуляції, емпатії, емоційної чутливості та моральних почуттів. Наголошується, що емоційна культура є основою успішної соціальної адаптації та психологічного благополуччя школяра.

Особливий науковий сегмент становлять дослідження ролі мистецтва і дитячої літератури у розвитку емоційної сфери дітей (А. Адамчук, Д. Дорошенко, В. Заєць, І. Кравцова, Л. Сіліна, Н. Суворова, Н. Сухоненко, А. Чумакова). Вони доводять, що художній твір є ефективним засобом формування емпатії, емоційної рефлексії, моральних почуттів та розвитку емоційно-ціннісного досвіду школярів.

Зарубіжні автори – Г. Гарднер, Д. Гоулман, Дж. Мейєр, П. Саловей – закладають теоретичні основи соціально-емоційного навчання (SEL), яке активно інтегрується у сучасну освіту й підкреслює важливість роботи з емоціями через текст, образ, мистецькі твори.

Отже, огляд наукових джерел свідчить про те, що проблема емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку ґрунтовно розроблена в психологічній і педагогічній науці, однак питання цілеспрямованого розвитку емоційної культури саме засобами дитячої літератури досі не має достатнього комплексного методичного опрацювання. Недостатньо дослідженими залишаються педагогічні умови, критерії оцінювання, системи вправ і моделей роботи з художнім текстом, що зумовлює необхідність подальшого вивчення цієї проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи відповідає науковій проблемі кафедри: «Теоретико-

методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування особливостей розвитку емоційної культури учнів початкових класів засобами дитячої літератури.

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукові підходи до визначення сутності та структури емоційної культури особистості й з'ясувати її значення для розвитку молодших школярів;
- розкрити вікові особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку та визначити потенціал дитячої літератури у формуванні їх емоційної культури;
- емпірично дослідити рівень розвитку емоційної культури учнів молодшого шкільного віку;
- обґрунтувати зміст, напрями роботи вчителя та методичний інструментарій розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури.

Об'єкт дослідження – розвиток емоційної культури молодших школярів у сучасній початковій школі.

Предмет дослідження – особливості розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс взаємопов'язаних методів, що забезпечили теоретичне обґрунтування проблеми й отримання емпіричних даних констатувального характеру. На теоретичному рівні застосовано аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію психолого-педагогічних джерел, що дало змогу уточнити сутність і структуру емоційної культури, визначити особливості емоційного розвитку молодших школярів, а також окреслити потенціал дитячої літератури як засобу формування емоційної сфери учнів. Теоретичні методи також включали вивчення й порівняння змісту нормативних документів

Нової української школи, що дозволило узгодити дослідження з актуальними освітніми вимогами.

Емпірична частина роботи була представлена проведенням констатувального експерименту, спрямованого на визначення рівня розвитку емоційної культури учнів молодшого шкільного віку. Для цього використано анкетування, адаптоване до вікових особливостей дітей і зорієнтоване на виявлення рівня розвитку емоційної культури молодших школярів.

Оброблення результатів передбачало використання методів описової статистики: визначення частот, відсоткових співвідношень, середніх показників та узагальнених індексів за основними компонентами емоційної культури. Отримані дані були систематизовані, узагальнені й інтерпретовані з метою подальшого виявлення особливостей емоційного розвитку молодших школярів і визначення напрямів педагогічної роботи.

Такий комплекс методів забезпечив цілісність дослідження, дозволив поєднати теоретичний аналіз із практичним вимірюванням рівнів емоційної культури та став основою для обґрунтування ефективних педагогічних і методичних засобів її розвитку засобами дитячої літератури.

Теоретичне значення результатів дослідження. Теоретичне значення результатів дослідження полягає в уточненні та поглибленні наукових уявлень про сутність, структуру й компоненти емоційної культури молодших школярів. У роботі конкретизовано поняття «емоційна культура» як інтегрованої характеристики особистості, що включає емоційну обізнаність, здатність до регуляції емоцій, емпатію та емоційно-ціннісні орієнтації. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел поглиблено теоретичне розуміння вікових особливостей емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку та визначено чинники, які впливають на формування їхньої емоційної сфери.

Важливим теоретичним здобутком є обґрунтування потенціалу дитячої літератури як засобу розвитку емоційної культури молодших школярів. У дослідженні систематизовано механізми впливу художнього слова на

емоційний досвід дитини та доведено, що літературні твори сприяють формуванню емпатії, емоційної рефлексії й морально-ціннісних почуттів. Отримані теоретичні положення створюють підґрунтя для подальших наукових досліджень та розвитку методики літературного читання у контексті НУШ.

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення результатів дослідження полягає у розробленні та обґрунтуванні змісту, напрямів і методичного інструментарію розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури. Запропонований інструментарій може бути використаний учителями початкової школи для формування в учнів умінь розпізнавати, виражати та регулювати власні емоції, а також для розвитку емпатії та емоційно-ціннісного ставлення до оточення. Підібрані методи роботи з художнім твором мають прикладний характер і можуть бути інтегровані у навчальні заняття, уроки літературного читання та позакласну діяльність.

Отримані результати дослідження також можуть бути використані у практиці шкільних психологів, педагогів-організаторів та студентів педагогічних спеціальностей як основа для формування емоційно підтримувального освітнього середовища. Матеріали дослідження придатні для подальшої розробки тренінгів, корекційно-розвивальних програм і методичних рекомендацій, спрямованих на підвищення емоційної компетентності учнів. Запропоновані підходи можуть бути адаптовані та впроваджені в умовах Нової української школи, забезпечуючи практичну реалізацію її компетентнісної та особистісно орієнтованої парадигми.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження здійснювалася у процесі наукової діяльності автора. Основні положення та висновки роботи були представлені у доповіді на студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тема виступу – «Роль дитячої літератури у формуванні емоційного інтелекту молодших школярів» – відображала ключові

результати теоретичного аналізу та окремі дані констатувального етапу дослідження.

Представлення матеріалів сприяло обговоренню проблеми серед студентів і викладачів, отриманню фахових зауважень та рекомендацій, які були враховані під час подальшого опрацювання теми. Апробація підтвердила актуальність дослідження та практичну значущість розроблених підходів до розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (91 позиція) та додатків. Загальний обсяг роботи – 109 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Наукові підходи до розуміння сутності емоційної культури особистості

Формування емоційної культури особистості є однією з ключових проблем сучасної психолого-педагогічної науки, оскільки емоційна сфера визначає якість міжособистісної взаємодії, здатність до саморегуляції, рівень соціальної адаптації та емоційно-ціннісні орієнтації людини. У контексті реформування української освіти та впровадження компетентнісної моделі Нової української школи значення емоційної культури істотно зростає, адже вона виступає основою розвитку емоційного інтелекту, гуманних почуттів, моральної поведінки та стійкості особистості. Сучасні наукові дослідження трактують емоційну культуру як багатовимірне утворення, що поєднує знання про емоції, вміння їх розпізнавати та регулювати, здатність емпатійно взаємодіяти з іншими та будувати гармонійні стосунки.

Для поглибленого розуміння цього феномену необхідним є аналіз різних наукових підходів, які відображають розвиток уявлень про емоційну культуру, її структуру, компоненти та функції. У цьому параграфі здійснюється огляд сучасних психологічних і педагогічних концепцій, що дозволяє окреслити науково-теоретичні засади дослідження та визначити ключові положення, на які спиратиметься подальше вивчення емоційної культури молодших школярів.

Проблема формування емоційної культури особистості є складною, поліструктурною та міждисциплінарною, оскільки вона лежить на перетині психології, педагогіки, культурології, філософії та соціології. Для глибокого розкриття сутності емоційної культури необхідним є аналіз засадничого поняття «культура», яке створює загальнотеоретичну основу для подальшого осмислення специфічних емоційних феноменів. У науковому дискурсі

культура традиційно розглядається як система матеріальних і духовних надбань людства, що формується в процесі соціально-історичного розвитку та відображає спосіб існування людини у світі. Культура охоплює знання, норми, цінності, моделі поведінки, символи, традиції та механізми соціальної взаємодії, через які індивід інтегрується в суспільство. У працях зарубіжних і українських культурологів (В. Андрущенко, К. Гірц, Е. Кассіер, С. Кримський, М. Попович, Е. Тайлор) культура трактована як символічна система, що формує смисли людського буття, забезпечує спадкоємність і трансляцію духовного досвіду. Таким чином, культура – це не лише сфера зовнішніх проявів суспільного життя, а насамперед внутрішній світ людини, її спосіб мислення, ціннісні орієнтації та емоційно-сміслові структури.

У межах сучасної гуманістичної парадигми культура особистості все частіше розглядається не як сукупність зовнішніх норм, а як інтегрована система внутрішніх характеристик, що визначають здатність людини до свідомих і морально виправданих дій. Тому дослідники (Г. Балл, І. Бех, О. Кононко, О. Сухомлинська) наголошують, що культура – це не стільки володіння знаннями, скільки здатність людини керувати власним внутрішнім світом, взаємодіяти з іншими на основі розуміння, прийняття та відповідальності. Такий підхід створює передумови для виокремлення окремих видів культур – моральної, естетичної, комунікативної, соціальної, емоційної – кожна з яких характеризує певну сферу життєдіяльності та розвитку особистості.

У цьому контексті поняття «емоційна культура» постає як структурний компонент загальної культури особистості й відображає рівень її емоційного розвитку, здатність усвідомлювати, інтерпретувати, регулювати та виражати емоції відповідно до моральних норм і соціальних очікувань. Дослідження українських та зарубіжних науковців (Е. Носенко, Є. Карпенко, М. Шпак, Н. Басюк, І. Матійків, Дж. Мейер, П. Саловей, Д. Гоулман, К. Саарні) свідчать, що емоційна культура є фундаментальною складовою цілісного розвитку особистості. Вона визначає здатність людини до міжособистісного

розуміння, ефективної комунікації, морального вибору, психологічної стійкості та емпатійної взаємодії. Сучасна наука розглядає емоційну культуру не як вроджену властивість, а як складний соціально зумовлений феномен, який формується через досвід, виховання, спілкування, освітні впливи та емоційно значущі ситуації. Саме тому її розвиток у дітей молодшого шкільного віку є важливим завданням сучасної педагогіки та психології.

Сутність поняття «емоційна культура особистості» в науковій літературі представлена різними підходами. Зарубіжні дослідники (Д.Гоулман, К.Саарні, Дж.Мейєр) пов'язують емоційну культуру із соціально-емоційною компетентністю (SEL), описуючи її як здатність людини усвідомлювати емоції, керувати ними, будувати емпатійні взаємини та відповідально приймати рішення. Попри різні акценти, спільною для всіх підходів є думка про те, що емоційна культура формується поступово, має соціальну природу та відображає якість особистісного розвитку людини.

Вагомий внесок у розвиток сучасного розуміння емоційної культури та емоційного інтелекту в Україні здійснила Е.Л.Носенко – відома українська дослідниця у сфері емоційної психології. У своїх працях вона підкреслює, що емоційний інтелект – це інтегральна, багаторівнева характеристика, яка поєднує пізнавальні та афективні механізми, забезпечує усвідомлення, розуміння, оцінку й регуляцію емоцій. На думку дослідниці, емоційні процеси не протистоять когнітивним, а, навпаки, суттєво підсилюють адаптивність поведінки, впливають на якість прийняття рішень та ефективність соціальної взаємодії [60, с.87].

Особливу увагу Е.Носенко приділяє структурі емоційного інтелекту, виокремлюючи в ній емоційну обізнаність, розуміння емоцій інших, емоційну регуляцію, емпатію, емоційну експресивність і рефлексію. Вона розглядає ці компоненти як взаємопов'язані й такі, що формують основу емоційної культури особистості. Науковиця наголошує, що емоційна культура – це ширше поняття, ніж емоційна компетентність, адже містить не

лише навички й уміння, а й ціннісно-сміслові орієнтації, моральні почуття та здатність до емоційно-виваженої поведінки [58, с.98].

Важливим внеском дослідниці є твердження про соціальну природу емоційного розвитку. На її думку, емоційний інтелект і емоційна культура не є вродженими – вони формуються під впливом взаємодії дитини з дорослими, стилем виховання, соціокультурних норм, освітнього середовища. Тому Е.Носенко підкреслює необхідність створення емоційно підтримувального, гуманістично спрямованого освітнього простору, де дитина матиме можливість набувати досвіду конструктивного вираження й регуляції емоцій.

Окреме місце у працях Е.Носенко відведено ролі педагогічних засобів у розвитку емоційної сфери [58]. Вона наголошує, що ефективне формування емоційної культури можливе лише за умов цілеспрямованого навчання, застосування емоційно збагачених матеріалів і практик, зокрема художньої літератури, яка формує емпатію, рефлексію та емоційно-ціннісні орієнтації. Таким чином, концептуальні положення Е. Носенко створюють наукове підґрунтя для обґрунтування педагогічних технологій розвитку емоційної культури молодших школярів.

Н. Білоконна та В. Абрамчук зробили вагомий внесок у розроблення теоретико-понятійних засад емоційної культури, розглядаючи її як самостійний науковий феномен, тісно пов'язаний із загальною культурою особистості, емоційною компетентністю та морально-ціннісною сферою. У своїй праці *«Емоційна культура як наукове поняття» (2015)* дослідниці відзначають, що емоційна культура є важливою інтегральною характеристикою особистості, яка визначає здатність людини усвідомлювати й адекватно проявляти емоції, регулювати емоційні стани, будувати гармонійні міжособистісні стосунки та здійснювати морально виважений вибір. Авторки підкреслюють, що емоційна культура формується не стихійно, а є результатом цілеспрямованого виховання, соціального досвіду та включення індивіда в культурні практики, що відтворюють систему суспільних цінностей [8, с.50].

Н.Білоконна та В.Абрамчук акцентують увагу на тому, що емоційна культура виконує низку важливих функцій: регулятивну, комунікативну, ціннісно-орієнтаційну та розвивальну. Регулятивна функція полягає у здатності особистості управляти власними емоційними станами, попереджувати імпульсивні дії та забезпечувати внутрішню рівновагу. Комунікативна функція спрямована на налагодження емоційно грамотної взаємодії з іншими, адекватне вираження почуттів та розуміння невербальних сигналів. Ціннісно-орієнтаційна функція пов'язана із формуванням гуманних почуттів, моральних переживань, емпатії та поваги до іншої людини. Розвивальна функція забезпечує становлення особистісної зрілості, самосвідомості та здатності до емоційного рефлексування [8].

Науковиці розглядають емоційну культуру як багаторівневу структуру, що включає когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент охоплює знання про емоції, їх природу, прояви та наслідки; емоційно-ціннісний – систему емоційних переживань, моральних почуттів і ставлень; поведінковий – способи зовнішнього прояву емоцій, емоційну виразність та регуляцію емоційної поведінки [8, с.51]. Важливим аспектом у поглядах дослідниць є те, що емоційна культура визначається ними не лише як психологічний конструктив, а й як культурологічний феномен, адже емоції розглядаються як соціально зумовлені й вкорінені в системі цінностей суспільства.

Окремо авторки підкреслюють значення виховного та освітнього середовища у формуванні емоційної культури дітей. Вони стверджують, що робота з емоційною сферою має здійснюватися системно, із використанням культурно значущих матеріалів, зокрема художньої літератури, мистецьких творів, історій, які сприяють розвитку емпатії, співчуття та моральних почуттів. Такий підхід узгоджується з сучасною компетентнісною парадигмою освіти та підтверджує важливість застосування літературних творів як інструменту формування емоційної культури молодших школярів.

М. Шпак є однією з найавторитетніших українських дослідниць у галузі психології емоційного інтелекту молодших школярів. У своїй фундаментальній монографії *«Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів» (2016)* вона розглядає емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку як цілісну психічну систему, що формується під впливом соціального оточення, взаємодії з дорослими, навчального середовища та емоційно значущого досвіду. Науковиця наголошує, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для становлення емоційної сфери, адже саме в цей час відбувається якісна перебудова емоційної саморегуляції, розширення емоційного словника, інтенсивний розвиток емпатії та моральних почуттів [85].

М.Шпак конкретизує емоційний інтелект як складну інтегровану структуру, що включає емоційну обізнаність, емоційне розуміння, емоційну регуляцію, емпатію та емоційну рефлексію. Вона підкреслює, що ці компоненти не функціонують ізольовано: емоційна обізнаність забезпечує базу для регуляції, емпатія ґрунтується на здатності до розуміння емоційних станів інших, а рефлексія дозволяє дитині осмислювати власний емоційний досвід. Важливо, що вчена розглядає емоційний інтелект не лише як психологічний феномен, а й як педагогічно керовану якість, яка може формуватися у цілеспрямованому освітньому процесі [85].

Особливу увагу дослідниця приділяє педагогічним умовам розвитку емоційної культури молодших школярів. На її думку, ефективність роботи з емоційною сферою залежить від емоційної компетентності вчителя, гуманістичного стилю взаємодії, наявності рефлексивних і діалогічних практик у навчальному процесі, а також використання змістового матеріалу, здатного викликати емоційний відгук у дітей. Значне місце у дослідженнях Шпак відведено аналізу художньої літератури як засобу розвитку емпатії, моральних почуттів та емоційної свідомості, адже саме літературні образи створюють умови для безпечного переживання та осмислення емоцій різної модальності. Таким чином, погляди М.Шпак слугують важливим

теоретичним підґрунтям для розвитку емоційної культури молодших школярів у сучасному освітньому середовищі [85, с.164].

Важливим аспектом дослідження емоційної культури є її структура. Більшість науковців (Е.Носенко, М.Шпак, Я.Раєвська, І.Матійків, К.Саарні, Д.Гоулман) виокремлюють кілька ключових структурних компонентів, що характеризують рівень емоційного розвитку особистості та взаємопов'язані між собою: емоційна обізнаність, емоційна регуляція, емпатія, емоційна виразність та емоційно-ціннісні орієнтації. Емоційна обізнаність охоплює здатність ідентифікувати власні емоції, розпізнавати їх інтенсивність, розуміти причини й наслідки емоційних реакцій, а також здатність інтерпретувати емоційні стани інших людей. Для молодших школярів ця складова є базовою, оскільки саме в цьому віці діти вчаться називати емоції, диференціювати їх та розширювати власний емоційний словник. Емоційна регуляція охоплює вміння керувати інтенсивністю й тривалістю емоційних переживань, обирати адекватні способи вираження емоцій та використовувати різні стратегії самозаспокоєння. Дослідження психологів (К.Саарні, Е.Носенко) показують, що діти з розвиненою емоційною регуляцією мають вищу академічну мотивацію, кращу поведінкову самоконтрольованість і більшу стресостійкість.

Емпатія як ключовий компонент емоційної культури розглядається як здатність розуміти емоційні переживання інших, співпереживати їм та реагувати морально доречним способом. У молодшому шкільному віці емпатія активно формується через соціальну взаємодію, ігрові ситуації, читання художньої літератури та аналіз поведінки персонажів. Емоційна виразність визначає здатність адекватно демонструвати власні емоції, використовуючи вербальні та невербальні засоби. Саме у цей період важливо навчити дітей виражати емоції без агресії або внутрішнього блокування, що сприяє формуванню здорової комунікації. Емоційно-ціннісні орієнтації відображають ставлення дитини до себе, інших, суспільства та світу, визначають її моральні почуття (справедливість, співчуття, доброзичливість)

та способи емоційного реагування в різних життєвих ситуаціях. Додатково деякі науковці (М.Шпак, Є.Карпенко) виокремлюють емоційну рефлексію – усвідомлення власного емоційного досвіду, здатність аналізувати свої почуття та робити емоційно забарвлені висновки, що особливо актуально для формування емоційної зрілості.

Розглядаючи емоційну культуру як педагогічний феномен, дослідники (Н.Басюк, М.Бикова, Л.Груша, І.Матійків) стверджують, що її розвиток є результатом цілеспрямованого виховного впливу, побудованого на принципах гуманізму, співпраці, діалогу та особистісної спрямованості. Емоційна культура формується у процесі взаємодії дитини з оточенням, через морально-ціннісні ситуації, художні образи, літературні твори й рефлексивні методи навчання. Вона забезпечує здатність школяра будувати гармонійні стосунки, конструктивно вирішувати конфлікти, розвивати самоповагу та повагу до інших. Важливим є те, що емоційна культура безпосередньо пов'язана з моральним розвитком, адже емоційні почуття становлять основу моральних рішень і поведінкових стратегій [4; 6; 19; 47].

У своїй праці *«Емоційна культура як педагогічний феномен: підходи, поняття, структура»* (2019) А.Чумакова пропонує комплексне бачення емоційної культури як важливої складової особистісного розвитку дитини та дорослого. Науковиця наголошує, що емоційна культура – це не ізольований психологічний конструкт, а педагогічний феномен, який формується в процесі навчання і виховання та проявляється у здатності особистості гармонійно взаємодіяти з емоційним середовищем. Важливо, що, на відміну від авторів, які зводять емоційну культуру до навичок регуляції та розуміння емоцій, Чумакова підкреслює її культурологічну та духовно-ціннісну складову, стверджуючи, що емоції мають культурно зумовлені норми, форми вираження і суспільно прийняті способи переживання [84].

А.Чумакова визначає емоційну культуру як інтегральну якість особистості, що об'єднує її емоційний досвід, емоційні знання, ціннісні орієнтації, здатність до емпатії та морально виваженого емоційного

реагування. Науковиця акцентує на тому, що емоційна культура є продуктом соціалізації, засвоєння культурних зразків, цінностей, моральних норм та моделей емоційної поведінки [84]. Вона підкреслює, що формування емоційної культури у дітей є цілеспрямованим процесом, що неможливий без участі дорослих – батьків, учителів, соціальних педагогів – адже саме вони виступають носіями певних емоційно-ціннісних норм.

У структурі емоційної культури А.Чумакова виокремлює взаємопов'язані компоненти: когнітивний, який включає знання про емоції та їхню роль у житті; емоційно-ціннісний, що охоплює ставлення до власних і чужих емоцій, моральні почуття, гуманні переживання; та поведінковий, який проявляється у вмінні виражати та регулювати емоції відповідно до соціальних норм. Особливої уваги вона приділяє ціннісному компоненту, трактуючи його як основу зрілої емоційної культури, оскільки саме система моральних почуттів і ставлень визначає, як людина інтерпретує емоційні ситуації та яким чином взаємодіє з іншими [84].

У своїх висновках А.Чумакова підкреслює, що емоційна культура є важливим показником особистісної зрілості та соціальної компетентності. Вона наголошує на необхідності формування емоційної культури в умовах освітнього середовища, зокрема через мистецькі та літературні твори, які створюють природний простір для осмислення, переживання та рефлексії емоцій. Таким чином, погляди А.Чумакової суттєво поглиблюють розуміння сутності емоційної культури, підкреслюючи її духовно-ціннісну природу, педагогічну зумовленість і культурний контекст.

Порівняльна характеристика поглядів вчених узагальнена нами у таблиці, поданій у додатку А.

Узагальнюючи підходи сучасних науковців, емоційну культуру можна розглядати як інтегральну якість особистості, що відображає рівень її здатності усвідомлювати, розуміти, оцінювати та регулювати емоційні стани, будувати гармонійні стосунки й діяти відповідно до морально-ціннісних орієнтацій. У нашому дослідженні емоційна культура розуміється не лише як

система емоційних умінь і навичок (емоційна компетентність), а як ширше, більш комплексне утворення, яке поєднує емоційні, когнітивні та ціннісні складові. Це поняття поєднує психологічні механізми емоційної поведінки (за Носенко), вікові закономірності емоційного розвитку молодших школярів (за Шпак) та культурологічний і педагогічний контекст формування емоційної сфери (за Чумаковою). Таким чином, емоційна культура постає як результат взаємодії емоційного досвіду, соціалізації, освітніх впливів та ціннісно-смыслового розвитку дитини, що особливо важливо у молодшому шкільному віці – періоді інтенсивного становлення емоційної сфери.

Спираючись на узагальнені наукові позиції, у структурі емоційної культури молодших школярів у нашому дослідженні виокремлюються такі ключові компоненти:

- емоційна обізнаність (здатність розпізнавати, називати та диференціювати власні емоції й емоції інших);
- емоційне розуміння (усвідомлення причин, наслідків і контекстів емоційних проявів, інтерпретація емоційних станів персонажів та оточення);
- емоційна регуляція (оволодіння прийомами стримування, послаблення, посилення та адекватного вираження емоцій);
- емпатія (здатність до співпереживання, розуміння внутрішнього стану іншої людини, готовність до гуманних емоційних реакцій);
- емоційно-ціннісні орієнтації (ставлення до себе, інших та світу, моральні почуття, готовність діяти згідно з гуманістичними нормами);
- емоційна рефлексія (усвідомлення власних емоційних переживань, уміння аналізувати емоційні ситуації та робити емоційно забарвлені висновки).

Саме такі структурні компоненти дозволяють комплексно описати емоційний розвиток молодшого школяра і створюють наукове підґрунтя для подальшого визначення педагогічних умов і методичного інструментарію

розвитку емоційної культури засобами дитячої літератури. Вони також дають можливість узгодити результати дослідження з компетентнісною парадигмою НУШ, яка акцентує на формуванні в учнів уміння розуміти й керувати емоціями, діяти відповідально та емпатійно, будувати конструктивну взаємодію з однолітками та дорослими.

Таким чином, узагальнення сучасних психологічних, педагогічних та культурологічних підходів дозволяє розглядати емоційну культуру як багаторівневе, інтегральне утворення, яке поєднує емоційні знання, переживання, ціннісні орієнтації та способи емоційної поведінки. Її формування зумовлене як внутрішніми психологічними механізмами, так і соціальними, культурними та освітніми чинниками. Проте повноцінне розуміння динаміки становлення емоційної культури неможливе без урахування вікових особливостей розвитку емоційної сфери дитини. Саме молодший шкільний вік є періодом інтенсивного емоційного зростання, що визначає потенціал і межі формування основних компонентів емоційної культури. З огляду на це, доцільним є подальший аналіз психологічних характеристик емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку, що становитиме предмет наступного параграфа.

1.2. Вікові особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік є одним із найбільш важливих у становленні емоційної сфери дитини, оскільки саме в цей період відбувається перехід від емоційної безпосередності дошкільника до більш усвідомленого, регульованого та соціально зумовленого емоційного реагування. Наукові дослідження засвідчують, що в 6–10 років активно формуються базові механізми емоційної обізнаності, розширюється емоційний словник, зростає здатність розуміти причинно-наслідкові зв'язки між подіями та власними

переживаннями, удосконалюються навички саморегуляції та контроль імпульсивних реакцій. Саме в цьому віці дитина опановує перші соціальні моделі емоційної поведінки, що відображаються в умінні співпереживати, проявляти співчуття, враховувати емоції інших і регулювати власні реакції відповідно до соціальних норм.

Важливість вивчення емоційного розвитку молодшого школяра зумовлена тим, що цей віковий період є сенситивним для становлення компонентів емоційної культури, визначення емоційно-ціннісних орієнтацій і формування смислових ставлень до людей, подій та власного досвіду. Психологи й педагоги підкреслюють, що саме в цей час дитина здатна ефективно засвоювати моделі емоційної поведінки, запропоновані вчителем, батьками чи художнім текстом, що робить молодший шкільний вік оптимальним періодом для розвитку емоційної культури засобами дитячої літератури. Тому аналіз вікових особливостей емоційного розвитку є необхідним теоретичним підґрунтям для подальшого обґрунтування педагогічних умов і методичних підходів, розглянутих у наступних частинах дослідження.

Молодший шкільний вік є не лише періодом інтенсивних емоційних змін, а й часом важливих загальних психічних зрушень, що визначають готовність дитини до навчальної діяльності й формують передумови розвитку емоційної культури. У цей час відбувається суттєва перебудова всіх психічних процесів – уваги, пам'яті, мислення, уяви, довільності, самосвідомості – що змінює характер взаємодії дитини зі світом. Психологи підкреслюють, що приходячи до школи, дитина переходить від ігрової моделі пізнання до навчальної, тобто до діяльності, яка потребує усвідомлення цілей, прийняття правил, дотримання інструкцій, планування, самоконтролю. Саме тому розвиток довільності (здатності свідомо керувати поведінкою, увагою, емоційними реакціями) є одним із ключових новоутворень цього віку.

Новоутворення молодшого шкільного віку охоплюють зміни в когнітивній, емоційно-вольовій та соціально-особистісній сферах. Одним із

центральных новоутворень стає внутрішній план дій, тобто здатність утримувати інструкцію або мету в уяві, прогнозувати результат і діяти відповідно до нього. Це дозволяє дитині поступово переходити від ситуативного реагування до цілеспрямованої діяльності, а також регулювати поведінку, зокрема й емоційну. Іншим важливим новоутворенням є поява специфічних навчальних мотивів, що включають прагнення досягти успіху, отримати схвалення, зрозуміти нове, опанувати складні завдання. Шкільне середовище створює умови для формування самоконтролю, який проявляється у здатності перевіряти себе, орієнтуватися на результат, виправляти помилки. Це безпосередньо впливає на розвиток емоційної саморегуляції, оскільки дитина вчиться співвідносити переживання з метою та нормами.

Увага молодших школярів поступово стає довільною: дитина вже може тривалий час зосереджуватися на навчальній діяльності, хоча стійкість уваги ще залежить від предметної новизни та емоційної привабливості завдання. Змінюється й пам'ять: від переважно мимовільного запам'ятовування дитина переходить до використання логічних стратегій – групування, смислового узагальнення, опори на образи. Це має значення для емоційного розвитку, оскільки дитина починає запам'ятовувати не лише окремі переживання, а й їхні причини, що сприяє формуванню рефлексії.

Мислення у молодшому шкільному віці набуває більшої логічності та послідовності, розвивається здатність до аналізу, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Водночас наочно-образне мислення залишається провідним, що пояснює високу ефективність використання художніх текстів, ілюстрацій, сюжетних ситуацій у розвитку емоційної культури. Образи літературних персонажів стають доступними для осмислення, співпереживання та морального оцінювання.

Важливе місце серед новоутворень займає формування самооцінки й елементів рефлексії. Дитина починає усвідомлювати власні можливості, порівнювати їх із досягненнями інших, орієнтуватися на оцінку вчителя.

Саме в цей час виникає чутливість до емоційного ставлення дорослого, а переживання успіху та невдачі стають значущими чинниками формування впевненості у собі, мотивації та самоповаги. Якщо дорослі вибудовують емоційно підтримувальне середовище, це сприяє розвитку високого рівня емоційної культури; у разі частих негативних оцінок формуються тривожність, страх помилки, емоційна нестійкість [85].

Соціально-особистісні новоутворення включають розширення кола соціальних контактів, розвиток навичок співпраці, почуття відповідальності перед групою, прийняття колективних правил. У цьому віці активно формується здатність узгоджувати власні емоції з емоційними станами інших, що стає передумовою емпатійних реакцій та морального вибору. Взаємодія з однолітками набуває особливої ваги: діти вчаться домовлятися, поступатися, розв'язувати конфлікти, регулювати гнів і розчарування у взаємодії з іншими.

Таким чином, загальні психічні новоутворення молодшого шкільного віку – довільність, внутрішній план дій, навчальні мотиви, розвиток уваги, пам'яті та мислення, а також формування самооцінки й здатності до самоконтролю – створюють необхідне підґрунтя для становлення емоційної культури. Вони забезпечують перехід від спонтанних, імпульсивних емоційних реакцій до більш зрілих, структурованих і соціально прийнятних форм емоційної поведінки. Водночас ці особливості визначають чутливість дітей до впливу художнього тексту, що робить літературні твори потужним інструментом розвитку емоційної свідомості, емпатії, регуляції та моральних почуттів.

Молодший шкільний вік (приблизно 6-10 років) є сенситивним періодом інтенсивної перебудови емоційної сфери: від ситуативної, імпульсивної реактивності раннього дитинства до більш усвідомлених, регульованих і соціально зумовлених способів переживання та вираження почуттів. Перехід до систематичного навчання змінює емоційний ландшафт дитини: з'являються нові джерела емоцій (успіх/неуспіх, оцінювання, публічні виступи, конкуренція й співпраця), розширюється коло значущих

інших (учитель, ровесники), формуються перші стійкі «емоційні сценарії» шкільної взаємодії. Розвиток мовлення та мислення забезпечує прогрес у диференціації емоцій: діти починають точніше називати відтінки почуттів, усвідомлювати неоднозначність емоційних станів (наприклад, «і радість, і тривога» перед контрольною), ідентифікувати внутрішні причини реакцій (очікування, переконання) та зовнішні (події, взаємини, правила). Паралельно дозрівають виконавчі функції (увага, інгібіція імпульсів, когнітивна гнучкість), що є нейропсихологічною основою емоційної регуляції, а також зростає здатність до менталізації – розуміння того, що інші мають відмінні думки, наміри й переживання. Це створює підґрунтя для появи більш зрілих форм емпатії та моральних почуттів (співчуття, сором, провина як внутрішні регулятори поведінки) [73].

Емоційна обізнаність у цьому віці переходить від глобальних категорій («добре/погано») до тоншого «емоційного словника». Діти поступово вчаться помічати «слабкі сигнали» у власному тілі (м'язова напруга, «клубок у горлі», «метелики в животі») і пов'язувати їх із конкретними емоціями, що підвищує точність самоопису та відкриває шлях до самодопомоги. Водночас розвивається розуміння змішаних емоцій і контекстуальної зумовленості почуттів: та сама подія викликає різні переживання залежно від очікувань, правил, попереднього досвіду. Важливо, що в молодшій школі саме мовлення стає головним інструментом «перекодування» емоційного досвіду в смисли; тому регулярні практики вербалізації (рефлексивні запитання вчителя, «емоційні кола», щоденники почуттів) істотно підсилюють розвиток цього компонента.

Емоційна регуляція на етапі 6-10 років переходить від переважно зовнішнього контролю (дорослий зупиняє/заспокоює) до внутрішніх стратегій самоконтролю. Діти опановують базові прийоми: зупинка/паузування перед реакцією, переключення уваги, когнітивне переосмислення («можу спробувати ще», «це можливість навчитися»), пошук підтримки, дихальні техніки, символічне відреагування (малюнок, гра).

Важливою віковою зміною є здатність утримувати в полі уваги одночасно «почуття – правило – мету», що дозволяє діяти соціально прийнятно попри сильний афект. Практики емоційно безпечного класу (чіткі рутини, передбачуваний зворотний зв'язок, моделювання дорослим спокійної поведінки, спільно узгоджені «емоційні правила») підвищують ймовірність успішного переходу до саморегуляції [42].

На думку С.Дерев'янка, емпатія у молодших школярів суттєво зростає як у перцептивній (розпізнавання виразів обличчя, інтонацій, поз), так і в когнітивній площині (розуміння причин почуттів іншого, прийняття його перспективи). Діти вчаться розрізняти, що «добрий намір – не завжди добрий вплив», і що допомога потребує врахування стану іншого. Водночас емпатія ще нестійка: сильні власні емоції (образа, заздрість) можуть її «звужувати». Регулярні «дзеркальні» практики (обговорення емоцій героїв, рольові ігри, «як би ти почувався на його місці?») та досвід спільної діяльності знижують егоцентризм і сприяють переходу від ситуативної співучасті до стабільнішої емпатійної позиції [21, с.45].

Емоційна виразність у цей період набуває більшої адекватності контексту: діти вправляються у соціально прийнятних формах показу радості, смутку, незгоди, вчаться регулювати гучність, обирати слова, «читати» невербальні сигнали інших і узгоджувати з ними власні. Недоречні форми (крик, штовхання) поступово витісняються вербальними формулами «Я-повідомлень» («я злюся, коли...», «мені прикро, бо...»), які знижують конфліктність і розвивають навички асертивної комунікації [74, с.22].

Емоційно-ціннісні орієнтації в молодшій школі переходять від зовнішнього схвалення до зародження внутрішніх критеріїв. Зміцнюються моральні почуття (совість, сором, провина як емпатійний відгук на шкоду іншому), формується розуміння справедливості не лише як «усім порівну», а й як «відповідно до зусиль/потреб». Читання, обговорення моральних дилем, проєктна взаємодія з ровесниками створюють контекст, у якому емоції з'єднуються зі смислами та правилами спільного життя. На цьому ґрунті

вибудовується «емоційна ідентичність» – більш цілісне уявлення дитини про те, «якою людиною я хочу бути у стосунках з іншими».

Вікові індивідуальні відмінності в емоційному розвитку у 6-10 років є нормою і зумовлюються темпами дозрівання виконавчих функцій, мовленнєвими можливостями, темпераментом, умовами родинного виховання та освітнього середовища. Діти з вираженим реактивним темпераментом потребують більшої кількості «містків» між фізіологією та смислами (рухові паузи, тілесні техніки заспокоєння, короткі словесні формули), тоді як діти з «загальмованим» темпераментом – стимулів до безпечного вираження емоцій і підтримки в соціальній ініціативі. Захисні фактори включають теплі, послідовні взаємини з дорослими, чіткі правила, можливість робити помилки без стигми, проговорювання переживань, доступ до культурного досвіду (література, мистецтво), що надає «мову» для осмислення складних станів [3].

Соціальний контекст школи є критично важливим модератором емоційного розвитку. Учитель виступає головною моделлю емоційної поведінки: через «емоційне моделювання» (як дорослий реагує на стрес, помилку, конфлікт) дитина засвоює робочі сценарії регуляції. Стратегії оцінювання, комунікації у класі, способи розв'язання конфліктів, формат зворотного зв'язку – усе це «кодує» емоційний досвід і впливає на самоповагу, відчуття безпеки, мотивацію досягнення. Сучасні підходи соціально-емоційного навчання (SEL) і компетентнісна парадигма НУШ акцентують інтеграцію емоційної освіти у щоденний навчальний процес, а не в епізодичні заходи: короткі рефлексивні паузи, емоційні шкали на уроці, обговорення почуттів героїв, договори про «мову класу», кооперативні ролі, служби порозуміння – усе це підсилює вікові здобутки у сфері регуляції, емпатії та ціннісної орієнтації [85].

Особливу роль для молодших школярів відіграє художній текст, що надає «безпечний симулятор» емоційного досвіду. Через ідентифікацію з героями, аналіз мотивів учинків, обговорення наслідків і альтернативних

рішень дитина отримує можливість прожити складні стани опосередковано, не ризикуючи реальними стосунками. Це підтримує розвиток когнітивної емпатії, розширює емоційний словник і тренує моральну рефлексію. Читання вголос, емоційне перечитування, рольові інсценізації, щоденники персонажів, техніки «гарячого крісла», «зупинений кадр» перетворюють літературний урок на простір керованого емоційного навчання, що повністю відповідає віковим можливостям 6–10-річних дітей.

Сучасні дослідження також підкреслюють значення безпечного середовища у контексті суспільних викликів (стрес, тривожність, досвід втрати чи вимушеного переміщення) [16; 34; 52; 53]. Для молодшого шкільного віку критично важливими є передбачуваність, ритуали початку/завершення уроку, емоційні «острівці» (місце спокою, куточок саморегуляції), гнучкі форми перевірки знань, що знижують зайву змагальність. Впровадження коротких щоденних рутин (дихальні вправи, «перевірка настрою», три речення вдячності, «що допомогло мені впоратися сьогодні») має кумулятивний ефект і поступово переводить емоційну регуляцію у внутрішній план.

Підсумовуючи, вікові особливості емоційного розвитку молодших школярів можна описати як поступове зростання емоційної обізнаності, перехід до більш свідомих і культурно прийнятних форм вираження почуттів, зміцнення внутрішніх механізмів регуляції, розширення емпатійних можливостей і становлення емоційно-ціннісних орієнтацій. Ці зміни нерозривно пов'язані з мовленнєвим і когнітивним розвитком, які забезпечують «опосередкування» емоцій смислами, та з соціальним контекстом класу, де дорослий через власні моделі поведінки іде «попереду» розвитку дитини (див.додаток Б). Саме тому системна, щоденна емоційна освіта – вбудована у навчальні предмети, взаємодію, оцінювання та роботу з дитячою літературою – є найвідповіднішою віковим можливостям і потребам школярів 6–10 років та забезпечує підґрунтя для подальшого формування емоційної культури в підлітковому віці.

1.3. Потенціал дитячої літератури у формуванні емоційної культури молодших школярів

Формування емоційної культури молодших школярів значною мірою залежить від тих змістових, діяльнісних і ціннісних ресурсів, які надає освітнє середовище. Одним із найбільш ефективних засобів розвитку емоційної сфери дитини виступає дитяча література, що містить потужний виховний, емоційно-образний та ціннісно-смысловий потенціал. Художній текст створює для дитини можливість безпечного занурення у світ переживань, де вона може спостерігати за діями персонажів, аналізувати їхні мотиви, співпереживати, робити моральні висновки та проживати різні емоційні стани опосередковано. Саме літературний твір, завдяки емоційній насиченості, образності й наративній структурі, сприяє формуванню емпатії, розвитку емоційного словника, удосконаленню механізмів емоційної регуляції та усвідомленню моральних норм поведінки.

У контексті вікових особливостей молодших школярів дитяча література стає природним інструментом для опрацювання складних почуттів, адже відповідає провідним потребам цієї вікової групи — потребі в емоційній підтримці, моделюванні поведінки, осмисленні власних переживань та пошуку позитивних прикладів. Літературні образи, ситуації та сюжетні колізії активізують уяву й емоційне мислення дітей, допомагають встановлювати зв'язок між власним досвідом і переживаннями героїв, відкривають простір для діалогу про почуття та побудову ціннісних орієнтацій. Саме тому дослідження потенціалу дитячої літератури у формуванні емоційної культури є важливим теоретичним і практичним напрямом, що дозволяє визначити ефективні шляхи розвитку емоційної сфери молодших школярів у сучасному освітньому процесі.

Дитяча література виступає одним із найпотужніших інструментів формування емоційної культури дітей молодшого шкільного віку, оскільки поєднує художню образність, емоційну насиченість і морально-ціннісний

зміст. На думку І.Кравцової, завдяки наративній природі художнього тексту дитина не лише сприймає фактологічну інформацію, а й занурюється у світ переживань, опановує емоційні сценарії, співпереживає персонажам, аналізує мотиви вчинків і робить висновки, які безпосередньо впливають на формування емоційної свідомості, емпатії та навичок емоційної регуляції [40]. У молодшому шкільному віці, коли мислення ще зберігає значну частку образності, а уява слугує ключовим механізмом пізнання, художнє слово стає природним середовищем розвитку емоційної сфери.

Казка є одним із базових жанрів дитячої літератури, що має величезний вплив на емоційний і моральний розвиток дітей. Фантастичні елементи, яскраві персонажі, чітке протиставлення добра і зла, перемога справедливості створюють умови для формування у дітей базових емоційних і моральних орієнтирів. У процесі слухання або читання казки дитина переживає широкий спектр емоцій: радість від перемоги героя, співчуття до слабого, страх перед небезпекою, обурення несправедливістю. Наприклад, українські народні казки («Кривенька качечка», «Івасик-Телесик», «Пан Коцький») формують співчуття до знедолених, здатність підтримувати слабких; сучасні літературні казки (Всеволод Нестайко «У країні сонячних зайчиків») допомагають осмислювати складні емоції – сором, провину, страх. Казка також сприяє розвитку вміння прогнозувати емоційні наслідки поведінки: дитина розуміє, що брехня, жадібність чи зрада ведуть до негативних переживань, а доброта – до позитивних [31]. Саме цей жанр забезпечує фундамент для формування морально-емоційних орієнтацій.

Реалістичні оповідання та повісті для дітей, про дитинство (твори В. Нестайка, Марії Морозенко, Оксани Луцевської, Зірки Мензатюк) зображують звичайні життєві ситуації: дружба, конфлікт, вибір, непорозуміння, провина, відповідальність. У таких текстах дитина стикається з емоційними моделями, близькими до власного досвіду, що підсилює процес ідентифікації з героями. Наприклад, у повістях Марії Морозенко персонажі долають страх, образу, вчаться приймати почуття іншого; у творах

О.Луцевської піднімаються теми самотності, нерозуміння, бажання бути прийнятим. Через це дитина вчиться глибше розуміти емоційні причини поведінки людей, розширює емоційний словник («я засмутився», «я розгубився», «мені було ніяково»), розвиває здатність пояснювати власні емоції словами. Такий жанр сприяє появі перших елементів емоційної рефлексії – уміння порівнювати власні переживання з переживаннями героїв та робити висновки.

Поезія (поетичний текст) впливає на емоції через ритм, інтонацію, образність, метафору. Дитячі поезії Григорія Фальковича, Мар'яни Савки, Івана Андрусяка формують здатність відчувати емоційну палітру авторського слова, розпізнавати тонкі відтінки емоцій – ніжність, подив, замилювання, легкий смуток, захоплення. Поезія тренує емоційну чутливість, уміння відгукуватися на образи, передавати власний стан інтонацією голосу [64]. Крім того, вірші з яскравим емоційним змістом сприяють розвитку емоційної експресивності: діти вчать декламувати з настроєм, відтворюючи емоційні стани персонажів або ліричного героя. Це формує емоційну гнучкість і вміння «проживати» емоцію без небезпечної життєвої ситуації.

Міфи, легенди, історичні оповіді сприяють становленню високих моральних почуттів – гордості, захоплення, відваги, шани, співпереживання за рідний край. Українські легенди про мужність, самопожертву, захист слабких («Про вдячного журавля», «Про козака-характерника») містять емоційні моделі поведінки, які формують у дітей емпатію, патріотизм, відповідальність за іншого. Такі твори сприяють формуванню емоційної ідентичності: дитина починає відчувати зв'язок із цінностями свого народу, переймає емоційні смисли минулих поколінь.

Гумористична дитяча література (В.Нестайко, О.Сенатович, І.Андрусяк) допомагає дитині навчитися знижувати напруження, легше переживати складні ситуації, змінювати емоційний фокус. Гумористичні образи формують навички переосмислення й дистанціювання, що є важливими механізмами емоційної регуляції. Дитина вчиться не лише сміятися, а й

трактувати складні чи неприємні обставини через призму легкості та іронії, що згодом допомагає впоратися зі стресом [61].

Сучасна українська дитяча література активно містить терапевтичні мотиви (про страхи, тривоги, втрати, гнів). Наприклад, книги Оксани Луцевської («Камінь у черевіку»), Галини Вдовиченко або Світлани Тараторіної допомагають дітям розуміти складні емоції, приймати їх і знаходити конструктивні способи реагування. У таких творах діти зустрічають персонажів, які переживають подібні емоції, що підсилює емоційну ідентифікацію, знижує ізоляцію, формує навички саморегуляції [72].

Сучасна література мультимодального типу (книжки-картинки, комікси, графічні історії) особливо ефективна для дітей 6–10 років, оскільки візуальний ряд безпосередньо відображає емоційні стани персонажів. Ілюстрація стає емоційним провідником, а текст – поясненням. Книжки-картинки («Маленький принц» у адаптаціях, «Фрейм» Г.Меламеда, комікси для молодших читачів) допомагають розпізнавати емоції за мімікою, жестами, кольором, композицією. Це розвиває точність емоційної обізнаності та емоційного декодування [39].

Незалежно від жанру, художній текст дає дитині змогу опрацьовувати емоційно складні ситуації без реального ризику. Корегувальні функції літератури пов'язані з тим, що читач «проживає» досвід героя, спостерігає наслідки різних типів поведінки, вчиться прогнозувати емоційні реакції і поступово будує власні моделі регуляції. У цьому сенсі дитяча література є «тренажером» емоційної компетентності (див.додаток В).

Отже, дитяча література має багатовимірний виховний потенціал: вона сприяє розвитку емоційної обізнаності, розумінню причинно-наслідкових зв'язків емоцій, формує емпатію, моральні почуття, вміння регулювати емоції та орієнтуватися на цінності. Її жанрове різноманіття дозволяє адресувати різні аспекти емоційної культури, а відповідально організована робота вчителя робить цей процес системним і результативним.

Таким чином, аналіз жанрового розмаїття дитячої літератури переконливо свідчить, що художні твори створюють унікальні умови для розвитку ключових складових емоційної культури молодших школярів — емоційної обізнаності, емпатії, рефлексії, моральних почуттів та навичок емоційної регуляції. Вони забезпечують природний простір для безпечного проживання різноманітних переживань, осмислення власного емоційного досвіду, формування ціннісних орієнтацій і засвоєння соціально прийнятних моделей поведінки. Однак для того, щоб визначити реальний рівень сформованості емоційної культури в конкретних учнів і обґрунтувати напрями подальшої педагогічної роботи, необхідним є емпіричний аналіз відповідних показників. Це зумовлює важливість звернення до питання діагностики рівнів розвитку емоційної культури молодших школярів, яке становитиме предмет наступного параграфа.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження було з'ясовано теоретико-методологічні засади формування емоційної культури молодших школярів та проаналізовано ключові наукові підходи до розуміння її сутності. Узагальнення поглядів сучасних українських і зарубіжних учених дозволило визначити емоційну культуру як інтегральну особистісну характеристику, що охоплює емоційну обізнаність, уміння розуміти й інтерпретувати емоції, навички емоційної регуляції, емпатію, морально-ціннісні орієнтації та емоційну рефлексію. Емоційна культура постає як комплексне утворення, розвиток якого зумовлений як психологічними механізмами, так і соціальними та культурними чинниками. Особлива увага у науковому дискурсі приділяється ціннісній, гуманістичній та поведінковій складовим емоційного розвитку, що визначають здатність особистості до конструктивної взаємодії та соціальної адаптації.

Вивчення вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку засвідчило, що цей період є сенситивним для формування емоційної культури. Інтенсивний розвиток уваги, мислення, пам'яті, довільної поведінки та внутрішнього плану дій створює передумови для появи новоутворень, важливих для емоційного становлення: здатності до емоційної рефлексії, самоконтролю, співпереживання, моральної оцінки та усвідомленого ставлення до власних переживань. Психічні зміни цього віку визначають готовність дітей до опанування емоційних знань і засвоєння позитивних моделей емоційної поведінки, а також визначають високу потребу в емоційному підтримувальному середовищі.

Окремий акцент було поставлено на аналізі потенціалу дитячої літератури як засобу розвитку емоційної культури молодших школярів. Доведено, що художній текст є потужним джерелом емоційного досвіду: він дозволяє дітям проживати широкий спектр почуттів, ідентифікуватися з персонажами, аналізувати мотиви вчинків, осмислювати моральні дилеми та формувати власні ціннісні орієнтири. Виявлено, що різні жанри дитячої літератури – казка, поезія, оповідання, повість, легенда, гумористичний чи терапевтичний текст – по-різному впливають на окремі компоненти емоційної культури: емпатію, емоційну обізнаність, експресивність, регуляцію, моральні почуття та здатність до рефлексії. Література створює умови для безпечного опрацювання складних емоцій, розширення емоційного словника та засвоєння соціально прийнятних моделей поведінки.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дає підстави стверджувати, що розвиток емоційної культури молодших школярів є цілісним процесом, що поєднує вікові психічні передумови та педагогічні впливи, серед яких дитяча література посідає особливе місце. Це забезпечує підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження рівнів сформованості емоційної культури учнів та обґрунтування змістових і методичних засобів її розвитку у початковій школі, що становитиме предмет наступного розділу.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Діагностика рівнів сформованості емоційної культури молодших школярів

Ефективне формування емоційної культури молодших школярів передбачає не лише теоретичне обґрунтування її сутності та визначення педагогічних засобів розвитку, а й необхідність об'єктивного вивчення реального стану цього явища в учнів початкової школи. Діагностика рівнів сформованості емоційної культури дає змогу визначити особливості емоційного розвитку дітей, виявити сильні та проблемні аспекти емоційної сфери, з'ясувати індивідуальні відмінності у здатності розпізнавати, інтерпретувати й регулювати емоції, а також оцінити рівень сформованості емпатії, моральних почуттів і емоційно-ціннісних орієнтацій. Оскільки молодший шкільний вік є сенситивним періодом становлення основних компонентів емоційної культури, отримання достовірних емпіричних даних є необхідною умовою для подальшого планування педагогічної роботи та розроблення ефективного методичного інструментарію.

У контексті сучасної компетентнісної освіти діагностика емоційної культури розглядається як комплексний процес, що включає аналіз різних її структурних компонентів — емоційної обізнаності, емоційного розуміння, навичок саморегуляції, емпатії та морально-ціннісних орієнтацій. Для цього використовуються адаптовані вікові психодіагностичні методики, спостереження, бесіди, анкетування, аналіз поведінкових проявів. Результати такого дослідження дають змогу не лише окреслити загальну картину емоційного розвитку, а й визначити вихідні позиції для вибору педагогічних умов та засобів, за допомогою яких можна цілеспрямовано розвивати емоційну культуру молодших школярів.

Визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості емоційної культури молодших школярів є ключовою умовою для її всебічного дослідження, оскільки цей феномен має комплексний характер і охоплює когнітивні, регулятивні, емпатійні та ціннісні компоненти. У наукових працях сучасних українських дослідників (Н. Білоконної, Е. Носенко, М. Шпак, А. Чумакової та ін.) підкреслюється, що розвиток емоційної культури в молодшому шкільному віці залежить від здатності дитини усвідомлювати власні емоції, розуміти емоції інших людей, керувати емоційними станами та взаємодіяти на основі гуманних моральних почуттів.

Саме тому першим важливим критерієм є емоційна обізнаність, яка проявляється в умінні дитини розпізнавати базові емоції, називати їх словами, диференціювати подібні переживання та розуміти причини виникнення різних емоційних станів. Показниками цього критерію виступають наявність достатнього емоційного словника, здатність описати власні переживання та інтерпретувати емоційний стан іншої людини.

Другим важливим критерієм є емоційна регуляція, що передбачає володіння дитиною способами керування власними емоційними реакціями. У молодшому шкільному віці це виявляється у здатності стримувати імпульсивні дії, обирати прийнятні форми вираження емоцій, заспокоювати себе після негативних переживань, а також у вмінні змінювати поведінку залежно від ситуації. Показниками регулятивного критерію є наявність конструктивних стратегій подолання емоційної напруги, вміння контролювати силу емоцій і зберігати емоційну рівновагу.

Особливе місце займає наступний критерій емпатійності, оскільки здатність розуміти почуття іншого та співпереживати є необхідною умовою формування гармонійних міжособистісних стосунків. У дітей це проявляється через уважність до емоційних станів ровесників, здатність поставити себе на місце іншого, готовність допомогти та підтримати, адекватно реагувати на переживання інших. Показниками є невербальна чутливість, співчутливі реакції та прагнення до конструктивної взаємодії.

Не менш значущим є критерій емоційно-ціннісних орієнтацій, що охоплює моральні почуття та здатність дитини орієнтуватися у поведінці на прийняті у суспільстві норми. Саме в молодшому шкільному віці формується чутливість до понять добра і зла, справедливості, чесності, відповідальності, що стає основою емоційної зрілості. Показниками цього критерію є гуманні почуття у взаємодії з іншими, позитивне емоційне ставлення до морально значущих вчинків, готовність дотримуватися правил і здатність оцінювати поведінку з позиції моральних норм (див.табл.2.1.).

Таблиця 2.1.

**Критерії та показники сформованості
емоційної культури молодших школярів**

Критерій сформованості емоційної культури	Показники прояву
Емоційна обізнаність (когнітивний)	✓ уміння розпізнавати та називати базові емоції; ✓ здатність розрізняти подібні емоційні стани; ✓ розуміння причин виникнення емоцій; ✓ уміння визначати емоції за невербальними ознаками (міміка, інтонація); ✓ сформованість емоційного словника.
Емоційна регуляція (регулятивний)	✓ здатність стримувати імпульсивні реакції; ✓ уміння обирати соціально прийнятні способи вираження емоцій; ✓ здатність заспокоюватися після негативних переживань; ✓ використання конструктивних стратегій подолання емоційної напруги; ✓ вияв емоційної гнучкості у складних ситуаціях.
Емпатійність (соціально-емоційний)	✓ уміння розуміти емоційний стан інших людей; ✓ здатність поставити себе на місце іншого; ✓ прояви співчуття і бажання допомогти; ✓ чутливість до переживань ровесників; ✓ адекватність емоційної реакції на стан інших.
Емоційно-ціннісні	✓ наявність гуманних почуттів (доброта,

Критерій сформованості емоційної культури	Показники прояву
орієнтації (ціннісний)	турботливість); ✓ здатність оцінювати вчинки з моральної позиції; ✓ позитивне ставлення до морально значущих дій; ✓ орієнтація поведінки на соціальні норми; ✓ розуміння емоційних наслідків для себе й інших.

На основі цих критеріїв нами було виокремлено три рівні сформованості емоційної культури. Високий рівень характеризується цілісною емоційною компетентністю: дитина добре розпізнає емоції, володіє багатим емоційним словником, демонструє саморегуляцію, глибоку емпатію, стабільні моральні орієнтири та конструктивну поведінку у взаємодії з ровесниками. Середній рівень вказує на часткову сформованість емоційної культури: дитина усвідомлює базові емоції, але інколи має труднощі з їх диференціацією; може регулювати емоції, але часто потребує допомоги дорослого; емпатійні реакції ситуативні; моральні оцінки залежать переважно від зовнішнього контролю. Низький рівень свідчить про недостатню емоційну обізнаність, труднощі в контролі емоційної поведінки, слабку емпатійність і недостатність морально-ціннісних орієнтацій, що ускладнює міжособистісну взаємодію (див.табл.2.2.).

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості емоційної культури молодших школярів

Критерій	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Емоційна обізнаність	Учень легко розпізнає й називає широкий спектр емоцій; добре розуміє їх причини; вміє диференціювати подібні емоційні стани; активно застосовує емоційний словник.	Учень розрізняє базові емоції, але відчуває труднощі з нюансуванням та поясненням причин емоцій; емоційний словник достатній, але обмежений.	Учень не впізнає більшість емоцій; плутає їх; не може пояснити причин власних переживань; емоційний словник бідний або відсутній.
Емоційна регуляція	Учень впевнено контролює свої емоції, обирає конструктивні способи їх вираження; здатний швидко відновлювати емоційну рівновагу; демонструє гнучкість у поведінці.	Учень зазвичай контролює емоції, але у складних ситуаціях може втрачати рівновагу; інколи застосовує конструктивні стратегії, проте потребує підтримки дорослого.	Учень часто реагує імпульсивно; прояви емоцій неконтрольовані; стратегій регуляції немає; після негативних переживань довго не заспокоюється.
Емпатійність	Учень уважний до почуттів інших, проявляє співчуття, готовність допомогти; розуміє емоційні стани ровесників; реагує м'яко й адекватно.	Учень реагує на сильні емоції інших, але не завжди помічає тонкі переживання; емпатія нестійка; допомагає за вказівкою дорослого.	Учень не розпізнає емоцій інших людей; не проявляє співчуття; може реагувати агресивно або байдужо; не розуміє потреб інших.

Критерій	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Емоційно-ціннісні орієнтації	Учень демонструє гуманні почуття, орієнтується на моральні норми; оцінює вчинки з позиції добра і справедливості; робить морально усвідомлений вибір.	Учень знає моральні норми, але дотримується їх переважно під контролем дорослих; моральні оцінки нестійкі, залежать від ситуації.	Учень не розуміє моральної сутності вчинків; орієнтується лише на імпульси або зовнішні вимоги; у поведінці можливі агресія, егоцентризм, конфліктність.

Отже, критерії, показники та рівні сформованості емоційної культури дозволяють комплексно оцінити емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку, визначити індивідуальні особливості емоційної сфери та окреслити напрями педагогічної роботи зі становлення емоційної культури як важливої складової особистісного розвитку учнів.

Для діагностики рівня сформованості емоційної культури молодших школярів у дослідженні використано анкету «Мій світ емоцій», розроблену спеціально з урахуванням вікових особливостей дітей 2-4 класів та структури емоційної культури, визначеної у теоретичній частині роботи (див.додаток Г). Анкета спрямована на виявлення особливостей емоційної обізнаності, здатності до емоційної регуляції, рівня емпатійності та сформованості емоційно-ціннісних орієнтацій. Запитання анкети сформульовані в доступній для молодших школярів формі, не містять складних термінів, подвійних тверджень чи оціночних суджень, що дозволяє зменшити ризик нерозуміння та викривлення відповідей.

Інструмент складається з 16 запитань, кожне з яких передбачає три варіанти відповідей: «Так/Завжди», «Інколи», «Рідко/Ні». Такий формат відповідає віковим можливостям дітей молодшого шкільного віку, оскільки не вимагає складних роздумів і дозволяє швидко та інтуїтивно обрати варіант, що найточніше відображає їхні емоційні реакції та поведінку. Запитання

рівномірно розподілені за чотирма критеріями: 1-4 відображають емоційну обізнаність, 5-8 – емоційну регуляцію, 9-12 – емпатійність, 13-16 – емоційно-ціннісні орієнтації. Такий розподіл забезпечує комплексне охоплення ключових структурних компонентів емоційної культури, що дозволяє отримати повну й багатовимірну картину особливостей емоційного розвитку учнів.

Оцінювання результатів здійснюється за бальною шкалою: відповіді «Так/Завжди» оцінюються у 3 бали, «Інколи» – у 2 бали, «Рідко/Ні» – у 1 бал. Максимальна кількість балів за кожним критерієм становить 12, що дає змогу визначити рівень сформованості не лише загальної емоційної культури, а й окремих її складників. Такий підхід відповідає сучасним методологічним вимогам психолого-педагогічної діагностики та дозволяє отримати диференційовані результати, необхідні для планування подальшої педагогічної роботи.

Емпіричне дослідження рівня сформованості емоційної культури молодших школярів проводилося на базі Чернівецької гімназії № 7 Чернівецької міської ради, що є одним із провідних закладів загальної середньої освіти міста та забезпечує реалізацію освітніх програм відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти та концепції Нової української школи. Заклад має сприятливе педагогічне середовище, що забезпечує якісні умови для організації психолого-педагогічних досліджень та створює можливості для взаємодії з учнями, вчителями та адміністрацією.

У дослідженні взяли участь 45 учнів третього класу, які відповідають віковій категорії молодших школярів (8–9 років). Вибірка є репрезентативною для цього віку, оскільки саме у третіх класах інтенсивно формуються компоненти емоційної культури – емоційна обізнаність, навички регуляції, емпатійність і морально-ціннісні орієнтації. Склад учасників був приблизно збалансований за статтю: у групі були присутні як хлопчики, так і дівчатка у приблизно рівній кількості, що дозволяє уникнути статевого перекосу та забезпечує більш об'єктивність отриманих результатів.

Усі учні брали участь у дослідженні добровільно, з інформованої згоди батьків, а процедура анкетування проводилася у звичному для дітей навчальному середовищі, що сприяло природності відповідей та мінімізації зовнішнього впливу на емоційні реакції учасників. Отримані емпіричні дані дозволили проаналізувати реальний рівень сформованості емоційної культури молодших школярів та окреслити основні тенденції, характерні для учнів цього віку.

Таким чином, сформована вибірка молодших школярів забезпечила достатню репрезентативність і дозволила отримати достовірні дані щодо особливостей розвитку емоційної культури учнів початкової школи. Умови освітнього середовища Чернівецької гімназії № 7, а також збалансований склад учасників створили сприятливі передумови для проведення якісної емпіричної роботи. Наступним етапом дослідження стало безпосереднє організування та здійснення діагностичної процедури, що включала анкетування учнів, інструктаж, забезпечення етичних вимог та фіксацію отриманих результатів. Опис порядку проведення дослідження, особливостей роботи з учасниками та застосованих методичних прийомів подано у наступному підпункті.

Процедура емпіричного дослідження була спрямована на визначення рівня сформованості емоційної культури молодших школярів та здійснювалася поетапно, з дотриманням етичних норм, вікових особливостей дітей і вимог педагогічної діагностики. Усі заходи проводилися у звичному для учнів навчальному середовищі, що дозволило мінімізувати фактори тривожності та забезпечити природність відповідей.

На першому етапі дослідження було отримано інформовану згоду батьків на участь дітей у діагностичних процедурах. Учням пояснювалася мета опитування у доступній та ненав'язливій формі, підкреслювалося, що участь є добровільною, а результати не впливатимуть на оцінювання чи ставлення вчителів. Особлива увага приділялася створенню доброзичливої

атмосфери та зменшенню можливих переживань, пов'язаних із виконанням завдання.

Другий етап полягав у організації та проведенні анкетування третьокласників за допомогою розробленої анкети «Мій світ емоцій». Анкетування проводилося фронтально в умовах класної кімнати під час одного академічного заняття, що забезпечило одночасність умов для всіх учнів. Перед початком роботи дітям були надані короткі та зрозумілі інструкції щодо заповнення анкети, приклади правильного вибору відповіді, а також пояснення щодо значення варіантів «завжди», «інколи» та «рідко/ні». Учні наголошувалося, що важливо відповідати чесно, відповідно до своїх почуттів і поведінки, а не «як правильно».

Третій етап дослідження включав індивідуальне заповнення анкет учнями. Діти самостійно позначали вибрані варіанти відповідей, а дослідник та класний керівник здійснювали мінімальний супровід лише з організаційних питань (наприклад, пояснення форми позначок чи прочитання запитання для окремих учнів, які мали труднощі із технікою читання). Час заповнення анкети становив у середньому 10–12 хвилин, що відповідає віковій нормі концентрації уваги та не спричиняє додаткового емоційного навантаження.

На четвертому етапі було здійснено збір і первинну фіксацію результатів, після чого анкети були опрацьовані відповідно до створеного бального ключа. Для кожного учня визначалися: сума балів за окремими критеріями (емоційна обізнаність, емоційна регуляція, емпатійність, емоційно-ціннісні орієнтації) та загальний інтегральний показник рівня сформованості емоційної культури. Отримані кількісні результати було закодовано для забезпечення конфіденційності.

Завершальний етап передбачав якісний аналіз отриманих даних: порівняння показників за критеріями, визначення сильних і слабких сторін емоційного розвитку учнів, окреслення типових тенденцій і можливих груп ризику. Ці результати стали основою для формулювання висновків щодо

особливостей емоційного розвитку молодших школярів та подальшого обґрунтування педагогічних умов і методичного інструментарію розвитку емоційної культури засобами дитячої літератури.

Таким чином, процедура проведення дослідження забезпечила достовірність, надійність та репрезентативність зібраного емпіричного матеріалу і дозволила отримати комплексне уявлення про стан сформованості емоційної культури у вибірці молодших школярів.

Таким чином, проведене анкетування дозволило отримати достатній обсяг емпіричних даних, що відображають особливості емоційної обізнаності, емоційної регуляції, емпатійності та емоційно-ціннісних орієнтацій молодших школярів. Дотримання методичних вимог, забезпечення відповідних умов та використання валідного інструменту забезпечили надійність і достовірність отриманих результатів. Зібрані дані стали основою для подальшого кількісного й якісного аналізу, що дає можливість виявити рівні сформованості емоційної культури учнів, визначити особливості її розвитку та окреслити напрями педагогічної підтримки.

У дослідженні взяли участь 45 учнів третього класу, відповіді яких дали змогу визначити рівень сформованості емоційної культури за чотирма основними критеріями: емоційною обізнаністю, емоційною регуляцією, емпатійністю та емоційно-ціннісними орієнтаціями. Узагальнений кількісний та якісний аналіз показав, що в учнів простежуються як сильні сторони у розвитку окремих компонентів емоційної культури, так і певні труднощі, характерні для цього вікового періоду.

Щодо емоційної обізнаності, результати засвідчили, що високий рівень продемонстрували 14 учнів (31%), які впевнено розпізнають власні емоції та емоції інших людей, легко пояснюють причини переживань і володіють достатнім емоційним словником. Середній рівень виявлено у 21 учня (47%), для яких характерне часткове усвідомлення емоцій та ситуативне пояснення власних переживань. Низький рівень зафіксовано у 10 учнів (22%), які мають труднощі у диференціації емоцій, рідко можуть назвати переживання або

пояснити їх причини (рис.2.1.). Така картина свідчить про те, що більшість дітей уже сформували базові знання про емоції, однак потребують подальшого розвитку емоційного словника та навичок вербалізації.

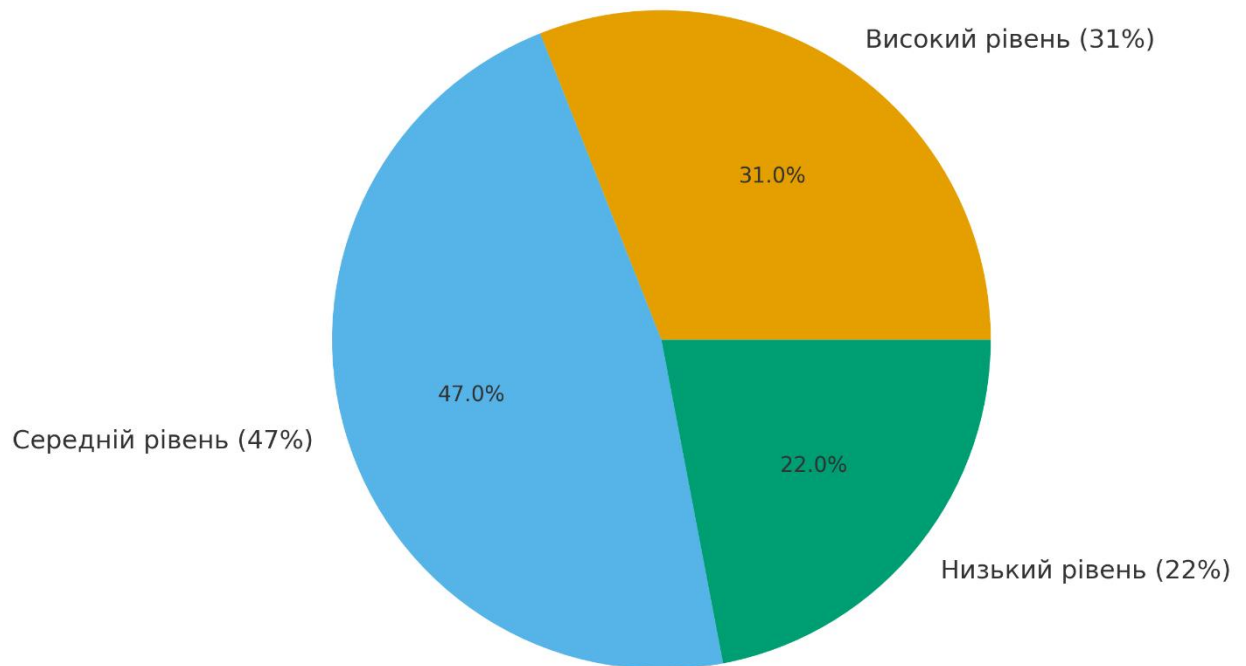

Рис. 2.1. Рівні сформованості емоційної обізнаності молодших школярів

Результати за критерієм емоційної регуляції виявили, що лише 12 учнів (27%) мають високий рівень, упевнено контролюють свої емоційні реакції, вміють заспокоїтися в складних ситуаціях і використовують конструктивні стратегії подолання емоційної напруги. Найбільш чисельною виявилася група із середнім рівнем — 23 учні (51%), які здебільшого здатні регулювати емоції, хоча в ситуаціях фрустрації чи конфлікту їм часто потрібна підтримка дорослого. Низький рівень регуляції емоцій продемонстрували 10 учнів (22%), для яких характерні імпульсивність, неконтрольовані емоційні прояви та труднощі у відновленні емоційної рівноваги (рис.2.2.). Це підкреслює важливість педагогічної роботи, спрямованої на формування навичок саморегуляції.

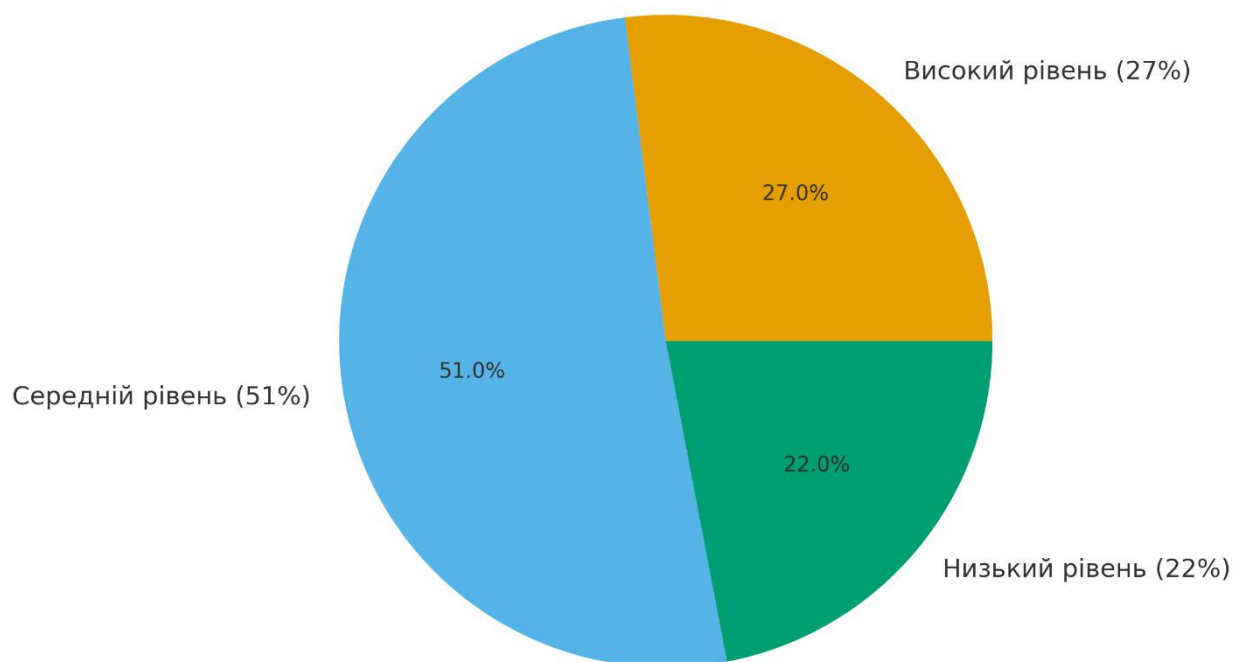

Рис. 2.2. Рівні сформованості емоційної регуляції молодших школярів

Аналіз емпатійності показав, що високий рівень властивий 15 учням (33%), які чутливо реагують на емоційний стан інших, проявляють співчуття, готові підтримати однокласників і добре розрізняють невербальні емоційні сигнали. Середній рівень емпатійності зафіксовано у найбільшій частини учнів – 20 осіб (44%), для яких емпатичні реакції є ситуативними й нерівномірними. Низький рівень продемонстрували 10 учнів (22%), які мають труднощі з розумінням почуттів інших, не завжди помічають емоційні стани однолітків і рідко проявляють співпереживання (рис.2.3.). Це загалом відповідає віковим тенденціям, але вказує на необхідність подальшої роботи зі сприяння соціально-емоційній чутливості.

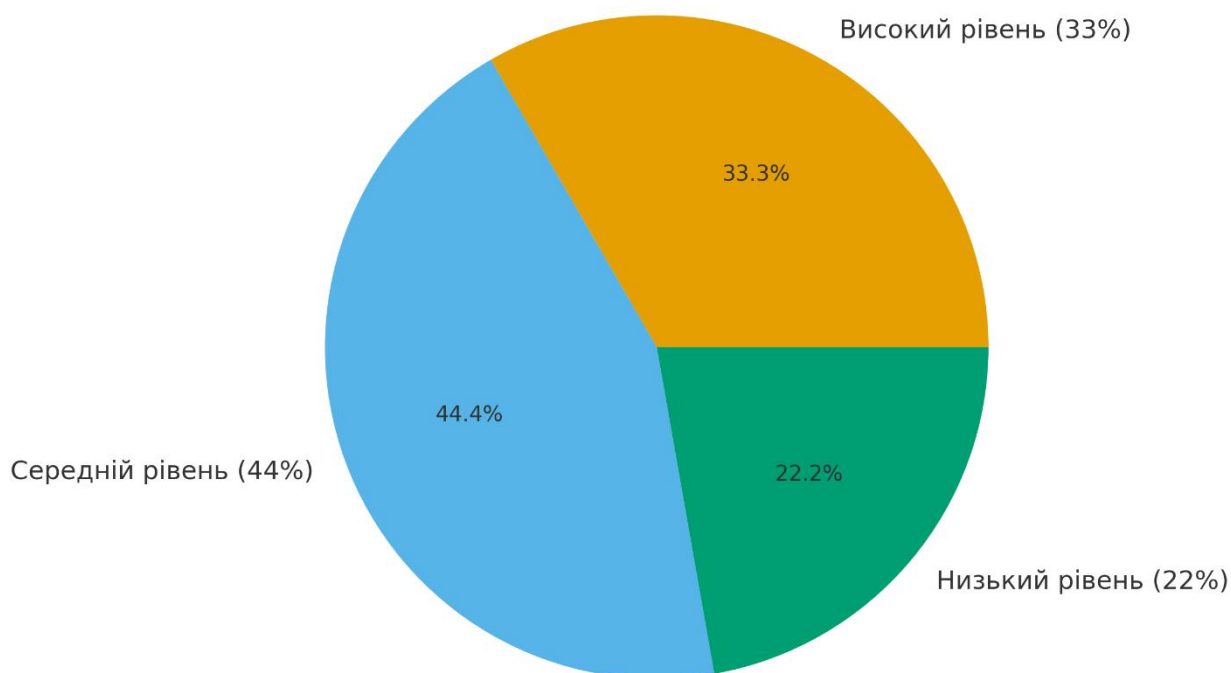

Рис. 2.3. Рівні сформованості емпатійності молодших школярів

Щодо емоційно-ціннісних орієнтацій, результати свідчать, що високий рівень мають 16 учнів (36%), які демонструють сформовані моральні почуття, орієнтуються на доброзичливість, справедливість, відповідальність і здатні оцінювати вчинки з позицій гуманних норм. Середній рівень спостерігається у 19 учнів (42%), які знають моральні правила, але дотримуються їх не завжди послідовно. Низький рівень характерний для 10 учнів (22%), що свідчить про ситуативність поведінкових реакцій і недостатність сформованих моральних орієнтирів (рис.2.4.). Ці дані підтверджують важливість літературних текстів як джерела морально-емоційних моделей.

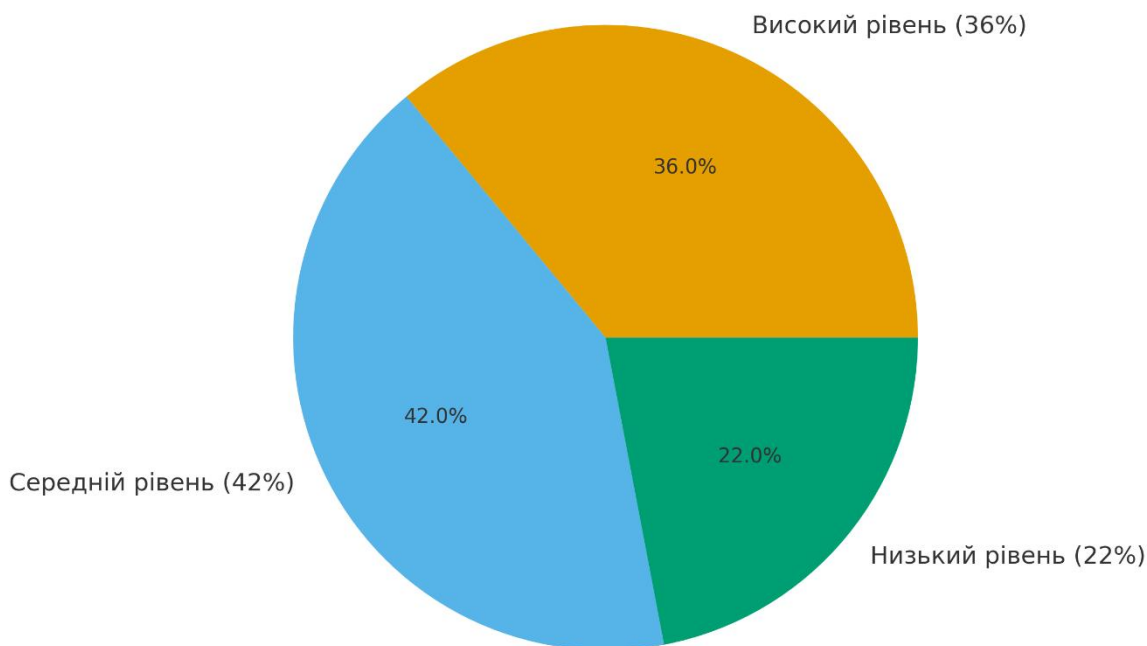

Рис. 2.4. Рівні сформованості емоційно-ціннісних орієнтацій молодших школярів

Порівняльний аналіз отриманих результатів за чотирма критеріями — емоційною обізнаністю, емоційною регуляцією, емпатійністю та емоційно-ціннісними орієнтаціями — дає змогу виявити як спільні тенденції, так і специфічні особливості розвитку емоційної культури учнів молодшого шкільного віку. Найбільш сформованим компонентом виявилася емоційна обізнаність, де сумарно 78% учнів (31% — високий рівень, 47% — середній) продемонстрували достатню здатність розпізнавати та називати емоції. Це природно пояснюється активним розвитком емоційного словника в молодшому шкільному віці, а також систематичним використанням вчителями ситуацій морального вибору та педагогічних бесід під час навчального процесу.

Найбільш проблемним компонентом виявилася емоційна регуляція, де частка учнів із низьким рівнем (22%) є однаковою з обізнаністю та емпатією, проте питома вага учнів із високим рівнем є найнижчою серед усіх критеріїв — лише 27%. Це свідчить про те, що, хоча діти здебільшого вже можуть назвати свої емоції, їм значно складніше керувати ними у ситуаціях

конфлікту, фрустрації чи високої інтенсивності переживань. Такий розрив між обізнаністю та регуляцією є типовим для віку 8–9 років і підкреслює потребу у цілеспрямованому розвитку навичок самоконтролю та самозаспокоєння.

За критерієм емпатійності показники є відносно збалансованими: 33% учнів мають високий рівень, 44% — середній, і 22% — низький. Емпатія в цьому віці зазвичай розвивається нерівномірно й залежить від соціального досвіду дитини, стилю виховання та взаємин у класному колективі. Суттєво, що значна частина учнів (77%) демонструє хоча б середній рівень здатності співпереживати, однак помітна група дітей із низьким рівнем підкреслює важливість систематичної роботи з розпізнавання невербальних проявів емоцій та розвитку доброзичливості.

Найвищі показники серед високих рівнів продемонстровано за критерієм емоційно-ціннісних орієнтацій — 36% учнів мають стійкі морально-емоційні переконання, орієнтовані на доброту, справедливість та відповідальність. Це пояснюється тим, що саме 3-й клас є періодом активного формування внутрішніх моральних правил, які починають регулювати поведінку дитини незалежно від зовнішнього контролю. Однак наявність 22% учнів із низьким рівнем ціннісних орієнтацій свідчить про необхідність більше уваги приділяти морально-етичній складовій навчання.

Узагальнюючи порівняльний аналіз (рис.2.5.), можна стверджувати, що найбільш сформованими в учнів є емоційна обізнаність та емоційно-ціннісні орієнтації, тоді як найменш сформованим компонентом — емоційна регуляція. Емпатійність займає проміжну позицію, демонструючи характерну для цього віку варіативність проявів. Отже, розвиток емоційної культури молодших школярів потребує комплексної педагогічної підтримки, проте першочергової уваги вимагає формування навичок емоційної регуляції та соціально-емоційної чутливості. Особливу роль у цьому може відігравати робота з дитячою літературою, яка створює умови для занурення у широкий

спектр емоційних ситуацій, що сприяє розвитку саморегуляції, емпатії та морального зростання.

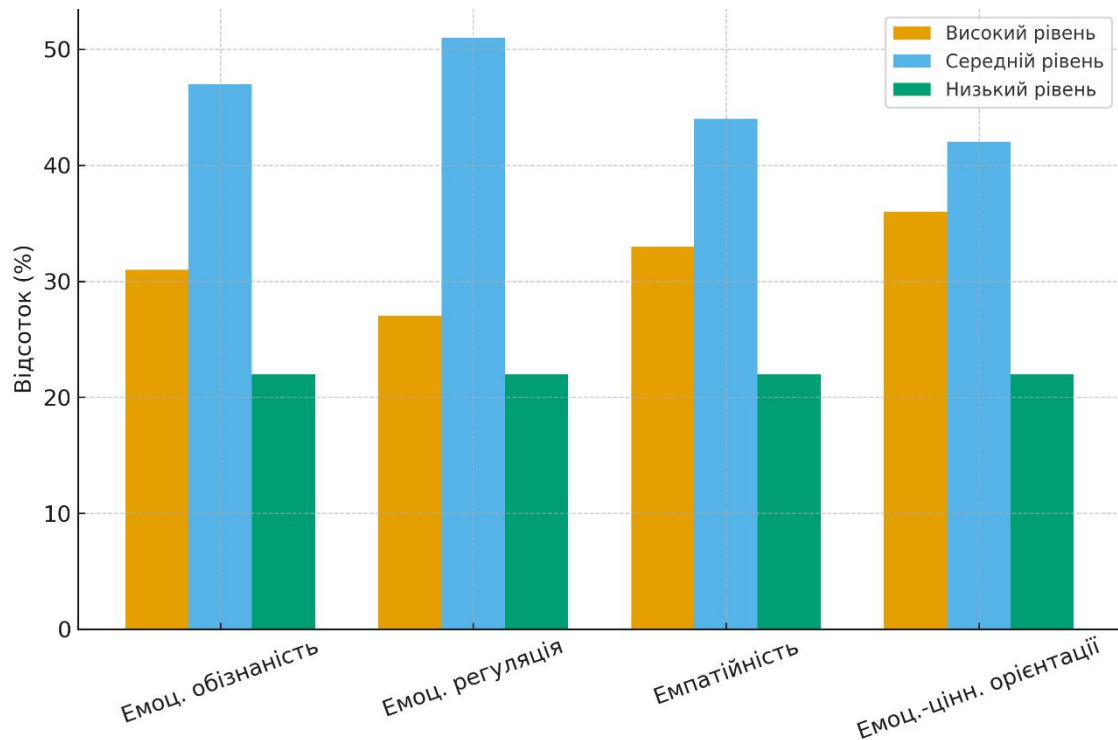

Рис. 2.5. Порівняльний аналіз рівнів сформованості емоційної культури молодших школярів за чотирма критеріями

Узагальнення результатів за всіма критеріями показує, що найбільша частка учнів демонструє середній рівень сформованості емоційної культури, що є типовим для молодшого шкільного віку. Певний відсоток учнів показав високі результати, що свідчить про сприятливе освітнє середовище та індивідуальні передумови емоційного розвитку. Водночас наявність групи учнів із низькими показниками за всіма критеріями вказує на актуальність педагогічної підтримки та необхідність використання інструментів, спрямованих на розвиток емоційної сфери. Зокрема, результати підтверджують важливість формування емоційної культури засобами дитячої літератури, яка має значний потенціал у розвитку емпатії, емоційної регуляції, моральності та емоційної усвідомленості.

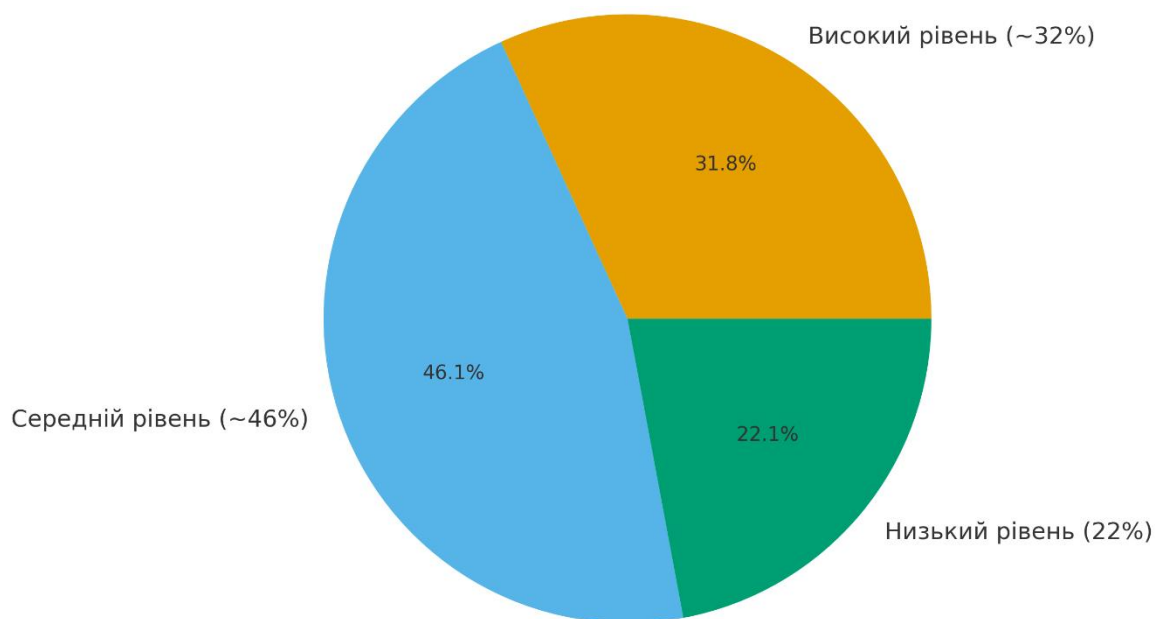

Рис. 2.5. Інтегральні рівні сформованості емоційної культури молодших школярів

Інтегральна кругова діаграма (рис.2.5.), побудована на основі узагальнених показників за всіма критеріями (емоційна обізнаність, емоційна регуляція, емпатійність, емоційно-ціннісні орієнтації), демонструє, що найбільша частина молодших школярів має середній рівень сформованості емоційної культури — близько 46%. Це свідчить про наявність базових емоційних знань, уміння частково контролювати емоції та здатність до співпереживання, однак розвиток емоційної сфери потребує подальшої цілеспрямованої педагогічної роботи.

Приблизно 32% учнів показали високий рівень, що вказує на сформовані навички усвідомлення емоцій, регуляції, стабільне проявлення емпатії та наявність морально-ціннісних орієнтацій. Ця група демонструє достатню емоційну зрілість для свого віку і може стати позитивним соціально-емоційним ресурсом для класного колективу.

Водночас 22% школярів мають низький рівень сформованості емоційної культури, що проявляється у труднощах розпізнавання емоцій, імпульсивності, нестійких моральних орієнтирах і слабо сформованих навичках співпереживання. Ці дані підтверджують необхідність

цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи, зокрема із застосуванням дитячої літератури як ефективного засобу формування емоційної сфери.

Отже, інтегральний аналіз свідчить про те, що емоційна культура молодших школярів перебуває на етапі активного становлення, а використання художніх творів у навчальному процесі може бути ефективним інструментом для підвищення її рівня.

Узагальнення отриманих емпіричних даних засвідчило, що рівень сформованості емоційної культури молодших школярів є нерівномірним та потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки, особливо у сферах емоційної регуляції та розвитку емпатійності. Виявлені особливості свідчать про необхідність системної і продуманої роботи вчителя, яка б охоплювала як розвиток уміння розпізнавати й називати емоції, так і формування морально-ціннісних орієнтацій, навичок співпереживання та самоконтролю. Враховуючи значний потенціал дитячої літератури як засобу впливу на емоційну сферу дитини, постає потреба окреслити ті змістові акценти й педагогічні стратегії, які сприятимуть цілеспрямованому розвитку емоційної культури учнів. Саме визначенню змісту та основних напрямів роботи вчителя з використанням художніх текстів присвячено наступний підрозділ.

2.2. Зміст і напрями роботи вчителя з розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури

Розвиток емоційної культури молодших школярів є одним із ключових завдань сучасної початкової освіти, оскільки саме в цей період закладаються основи емоційної зрілості, моральної чутливості та здатності до конструктивної взаємодії з іншими. Результати проведеного дослідження засвідчили, що більшість учнів володіють базовими емоційними уявленнями, проте у них недостатньо сформовані навички емоційної регуляції та соціально-емоційної чутливості. Це підкреслює важливість системної

педагогічної роботи, спрямованої не лише на формування знань про емоції, а й на розвиток уміння усвідомлювати, інтерпретувати та конструктивно виражати власні переживання.

Одним із найефективніших засобів такої роботи є дитяча література, яка створює для дитини безпечний простір проживання різноманітних емоційних станів, розкриває багатство людських стосунків і сприяє формуванню морально-ціннісних орієнтацій. Художній текст дозволяє учневі ототожнюватися з героями, аналізувати їхні почуття та мотиви, співпереживати та робити власні висновки щодо прийнятних способів поведінки.

У цьому контексті особливо важливо визначити, які саме змістові акценти та педагогічні дії вчителя здатні забезпечити цілеспрямований розвиток емоційної культури молодших школярів у процесі роботи над дитячою літературою. У даному параграфі розглядаються напрями, форми, прийоми та методичні підходи, що дозволяють перетворити читацьку діяльність на потужний інструмент емоційного виховання та особистісного зростання молодших школярів.

Зміст педагогічної роботи вчителя, спрямованої на розвиток емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури, базується на розумінні того, що художній текст є не лише засобом навчання читання, а й важливим психолого-педагогічним ресурсом для формування емоційного досвіду дитини. У молодшому шкільному віці літературний твір виступає своєрідною «емоційною лабораторією», у якій учень має можливість проживати різні почуття разом із героями, співпереживати, пізнавати мотиви поведінки та робити моральні висновки. Це створює широкі можливості для розвитку емоційної обізнаності, емпатійності, навичок емоційної регуляції та формування емоційно-ціннісних орієнтацій.

Зміст роботи вчителя передбачає насамперед добір таких літературних текстів, у яких представлені різні емоційні стани та морально-етичні ситуації, доступні для розуміння молодшими школярами. Важливо, щоб тексти

охоплювали широкий спектр почуттів – радість, смуток, страх, здивування, провину, гордість, співчуття, дружбу, сором, турботу (див.додаток Д). Педагог усвідомлено добирає твори, які містять емоційно насичені епізоди, складні ситуації вибору, приклади взаємодії між персонажами, а також образи позитивних і негативних героїв, що дозволяє дитині інтерпретувати й порівнювати різні типи переживань. Саме на етапі добору матеріалу починається цілеспрямований вплив на емоційну культуру учнів: художнє слово стає інструментом розвитку емоційної чутливості та внутрішнього світу дитини.

Важливим напрямом роботи вчителя є створення умов для емоційного занурення учнів у текст. Для цього педагог використовує виразне читання, елементи драматизації, художнє мовлення, музичний супровід, ілюстративні матеріали. Виразне читання вчителем має особливе значення, оскільки інтонація, темп, паузи та емоційні акценти допомагають дитині сприйняти почуття героя, а отже – осмислити їх і співпережити. Наявність емоційної реакції під час читання сприяє кращому розумінню змісту та формуванню власного емоційного досвіду.

Подальший зміст роботи включає організацію бесід про почуття героїв та власне емоційне ставлення учнів до подій твору. Педагог пропонує дітям інтерпретувати емоційні стани персонажів, визначати, які почуття вони переживають, чому так почуваються, як могли би вчинити в іншій ситуації та які наслідки можуть мати їхні дії (див.додаток Е). Такі бесіди сприяють розвитку емоційної обізнаності та навичок вербалізації. Учні вчаться відокремлювати емоцію від дії, усвідомлювати зв'язок між ситуацією, емоційним станом і поведінкою. Обговорення допомагає створити місток між художнім текстом і реальним життям дитини, що є ключовим для формування емоційної компетентності.

Особливе значення має розвиток навичок емпатії через роботу з літературними героями. Учитель пропонує дітям поставити себе на місце персонажа, уявити, що той відчуває, чому йому важко або радісно, які

переживання він приховує. Ефективними є завдання типу «Уяви, що ти – герой», «Що б ти відчував?», «Як би ти підтримав цього персонажа?». Такі прийоми стимулюють розвиток здатності до співпереживання, розуміння емоційних потреб інших людей і здобуття досвіду емоційної підтримки. Робота над емпатійністю за допомогою художнього тексту створює основу для формування соціальної компетентності у дітей.

Ще одним напрямом діяльності педагога є формування навичок емоційної регуляції, які можна розвивати через аналіз поведінки персонажів та їхніх способів подолання складних ситуацій. Учитель пропонує учням обговорити, які стратегії використали герої, чи були вони конструктивними, і які альтернативи могли би бути більш ефективними. Діти вчаться розпізнавати імпульсивні реакції та усвідомлювати, що емоціями можна керувати. Обговорення вчинків персонажів допомагає учням зрозуміти, що навіть складні емоції не є небезпечними, якщо навчитися їх конструктивно проживати (див.додаток Є).

Важливою частиною змісту педагогічної роботи є розвиток емоційно-ціннісних орієнтацій через аналіз моральних ситуацій у творах. Учитель звертає увагу учнів на такі категорії, як доброта, чесність, дружба, відповідальність, взаємодопомога. Педагог спонукає дітей оцінювати вчинки героїв, визначати, які моральні норми вони дотримувалися, а які порушували, та що від цього змінилося у стосунках між персонажами (див. додаток Ж). Дитина, аналізуючи поведінку героя, встановлює власні моральні орієнтири, які стають основою для формування емоційної культури в широкому розумінні.

Не менш важливим аспектом роботи вчителя є використання творчих видів діяльності: малювання емоцій героїв, складання міні-роздумів, створення коміксів, рольових ігор, театралізацій, емоційних щоденників. Творчі завдання дозволяють дитині не лише осмислити емоції героїв, а й прожити й виразити власні переживання у безпечній спосіб, що стимулює розвиток емоційної рефлексії та емоційної грамотності.

Таким чином, зміст і напрями роботи вчителя з розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури охоплюють цілеспрямований добір художніх творів, організацію емоційно насиченого читання, розвиток умінь вербалізувати емоції, стимулювання емпатії, формування морально-ціннісних орієнтацій та розвиток навичок емоційної регуляції (див. додаток 3). Комплексність цих напрямів забезпечує створення умов для гармонійного розвитку емоційної сфери молодших школярів і підкреслює значущість дитячої літератури як ефективного інструменту формування емоційної культури.

2.3. Методичний інструментарій розвитку емоційної культури учнів початкових класів у процесі роботи над творами дитячої літератури

Ефективний розвиток емоційної культури молодших школярів значною мірою залежить не лише від змістового наповнення літературного матеріалу, а й від того, які саме методи, прийоми та техніки використовує вчитель у процесі роботи з художнім твором. Дитяча література відкриває перед педагогом широкі можливості для формування емоційної обізнаності, емпатії, навичок саморегуляції та морально-ціннісних орієнтацій, однак потенціал тексту може бути реалізований повною мірою лише за умови застосування продуманого, психологічно обґрунтованого методичного інструментарію.

Молодший шкільний вік є чутливим періодом для розвитку емоційної сфери, оскільки діти активно вчаться розпізнавати емоції, називати їх, зіставляти з життєвими ситуаціями та поведінкою оточення. Саме тому важливо надати учням інструменти, які допоможуть їм не лише зрозуміти почуття літературних героїв, а й усвідомити власні переживання, навчитися конструктивно їх висловлювати і контролювати. Методичні прийоми, що застосовуються в роботі з художніми текстами, повинні спонукати дітей до

емоційної рефлексії, інтерпретації поведінки персонажів, співпереживання, обговорення альтернативних рішень у складних ситуаціях.

Узгодженість художнього змісту твору та відповідно підібраного методичного інструментарію дозволяє перетворити читання на активний емоційно-пізнавальний процес, який сприяє формуванню в учнів емоційної чутливості, моральної зрілості та внутрішньої гармонії.

Ефективне формування емоційної культури молодших школярів у процесі роботи з дитячою літературою передбачає використання комплексу спеціально підібраних методів і прийомів, спрямованих на розвиток емоційної обізнаності, емпатійності, емоційної регуляції та морально-ціннісних орієнтацій. Методичний інструментарій у цьому контексті постає не просто як сукупність технік роботи з художнім текстом, а як система цілеспрямованих педагогічних впливів, що забезпечує занурення дитини в емоційно-образний світ літератури й створює умови для проживання, осмислення та усвідомлення власних і чужих переживань.

Одним із ключових методичних прийомів, який сприяє формуванню емоційної обізнаності, є виразне читання. Завдяки інтонації, паузам, темпу й мелодиці читання, учні отримують можливість не лише сприймати зміст твору, а й вловлювати його емоційні відтінки. Виразне читання вчителем стає моделлю того, як емоції можуть передаватися невербальними засобами, а наслідування дорослого – першим кроком до розвитку емоційного слуху та здатності ідентифікувати почуття у голосі та поведінці інших. Виразне читання поєднується з технікою «читання з передбаченням», коли учні прогнозують емоції героя ще до того, як вони проявляться у тексті. Це активізує їхню здатність рефлексувати емоційні стани і формує передумови для емоційного мислення.

Окрему увагу варто приділити використанню аудіозаписів професійного виразного читання дитячих творів, які виступають важливим інструментом розвитку емоційної чутливості та слухового сприйняття учнів. Якісні аудіоверсії казок, оповідань чи поезій дають змогу дітям почути, як

інтонація, пауза, темп, сила голосу та емоційне забарвлення мовлення передають внутрішні стани персонажів і динаміку сюжету. Аудіоматеріали особливо ефективні для учнів, які мають труднощі з самостійним читанням, оскільки забезпечують доступ до емоційної інформації через слухові канали, сприяють формуванню образного мислення та розвитку емоційного словника.

Прослуховування аудіозаписів може поєднуватись із бесідою про почуте, вправами на передбачення емоційних реакцій персонажів, порівнянням авторської інтонації з власним варіантом читання та творчими завданнями, що стимулюють емоційне осмислення твору. Таким чином, аудіозаписи стають потужним методичним засобом, який допомагає розширити емоційно-літературний досвід молодших школярів та урізноманітнити роботу з текстом.

Не менш значущим сучасним інструментом розвитку емоційної культури є відеочитання – формати, у яких професійні актори, автори або педагоги читають твори, супроводжуючи їх мімікою, жестами, візуальними образами та інтонаційними акцентами. Завдяки поєднанню візуального й аудіального каналів сприймання відеочитання створюють потужний емоційний ефект: діти краще розуміють невербальні прояви емоцій, навчаються співвідносити внутрішні стани героїв із їх зовнішніми реакціями та переймають моделі емоційної експресії. Такий формат особливо корисний для візуалів і учнів, які потребують більше опору для інтерпретації емоційної інформації.

Ефективним засобом емоційного впливу є й дитячі подкасти, що містять художні читання, короткі казки або емоційно забарвлені оповіді. Подкастинг сприяє формуванню емоційної уяви, оскільки дитина «домальовує» почуте, створює власні образи й вчиться емоційно реагувати на сюжет без візуальної підказки. Це розвиває внутрішній емоційний світ дитини, навички самостійної інтерпретації та здатність до рефлексії. Крім того, подкасти можуть використовуватися для створення «емоційних пауз» –

моментів відпочинку, релаксації або емоційного налаштування перед роботою з текстом.

Особливої уваги заслуговує використання музичного супроводу під час читання або прослуховування дитячих творів. Музика підсилює емоційно-образне сприйняття, задає тональність настрою, м'яко вводить дитину у психологічний простір твору. Спокійні мелодії допомагають відчувати атмосферу ліричних текстів, тоді як динамічна музика підкреслює напружені чи пригодницькі епізоди. Музичний супровід не лише розширює емоційний досвід дітей, а й сприяє формуванню асоціативного мислення, розвитку здатності співвідносити емоцію з художнім образом і різними засобами її передачі.

Таким чином, включення аудіозаписів, відеочитань, подкастів і музичного супроводу у процес роботи з дитячою літературою створює багатоканальне емоційне середовище, яке підсилює вплив художнього слова і сприяє всебічному розвитку емоційної культури молодших школярів, забезпечуючи глибше й природніше проживання емоційних станів.

У роботі над розвитком емпатійності значне місце займають методи, що передбачають перевтілення та проживання емоційного досвіду героя. Найефективнішими серед них є рольова гра, драматизація, метод «гарячого стільця», коли учень відповідає на запитання від імені персонажа, або ж навпаки ставить запитання герою. Ці прийоми сприяють розвитку здатності ставати на позицію іншої людини, усвідомлювати мотиви її поведінки та емоційні стани. Вони допомагають дітям краще зрозуміти складність людських стосунків, значення морального вибору та важливість відповідальності за власні вчинки. Такі методи створюють умови для проживання ситуацій, у яких діти можуть відчувати емоції персонажів як власні, що сприяє формуванню стійкої емоційної чутливості.

Важливою групою методичних прийомів є техніки, спрямовані на розвиток емоційної регуляції. Після читання художнього епізоду педагог може запропонувати учням визначити, які емоції переживали персонажі, і

порівняти їх з власними переживаннями у подібних ситуаціях. Такі вправи як «емоційний термометр», «емоційна лінійка», «впізнай емоцію», «настрій у кольорі» дозволяють дитині встановити зв'язок між внутрішнім переживанням і його зовнішнім проявом (методика проведення вправи «емоційний термометр» під час роботи над твором Ірен Роздобудько «Дикі образи Дикобраза» подана нами у додатку І). Робота з кольорами, символами та метафорами допомагає дітям м'яко і безпечно виражати негативні емоції, такі як страх, тривога, сум або розчарування. Водночас обговорення стратегій поведінки героїв у складних ситуаціях (наприклад, у випадку конфлікту чи небезпеки) сприяє формуванню у школярів здатності регулювати свої емоційні стани, аналізувати можливі наслідки дій та обирати конструктивні стратегії реагування.

Важливу роль у розвитку емоційної культури відіграють методи, спрямовані на формування морально-ціннісних орієнтацій учнів. Аналіз складних етичних ситуацій, моральних дилем, вчинків та мотивів героїв дозволяє дітям усвідомити, що кожна людина несе відповідальність за свої рішення. Обговорення запитань типу «Чому герой вчинив саме так?», «Що він відчував?», «Які могли бути інші варіанти поведінки?» формує у школярів уміння оцінювати поведінку персонажів не лише з точки зору правил, а й з позиції емоційної справедливості, доброти та співпереживання. Метод «морального вибору» дозволяє створити ситуації, у яких діти мають можливість порівняти свої рішення з поведінкою героїв і знайти відповіді, що узгоджуються з їхніми внутрішніми цінностями (методика проведення методу «морального вибору» розписано у додатку К).

Одним із найбільш ефективних інструментів розвитку емоційної рефлексії є ведення «емоційних щоденників», у яких учні записують або малюють, які почуття вони пережили під час читання, що саме їх схвилювало, які моменти викликали радість або співчуття. Така форма роботи допомагає поглиблювати здатність учнів усвідомлювати власні переживання та шукати слова для їх опису (методика роботи над методом «Емоційний щоденник»

подана у додатку Л-М). Можна також використовувати міні-есе, твори-роздуми, творчі листи від імені героя або листи до героя, що сприяють розвитку зв'язного мовлення, емоційної виразності та навичок саморефлексії.

До методичного інструментарію входять і творчі види діяльності, які сприяють розвитку емоційної експресивності та здатності до уявного моделювання поведінки. Малювання емоцій героїв, створення коміксів, колажів, інсценізацій, емоційних карт, пантомім та інших образотворчих форм дозволяють дітям передавати емоційні переживання невербальними способами (див. додаток Н). Творчі методи допомагають подолати бар'єри сором'язливості, страху помилитися, невміння висловитися словами, і водночас стимулюють розвиток емоційного інтелекту та естетичного сприйняття.

Серед сучасних методів важливе місце займають інтерактивні техніки, що сприяють залученню учнів до емоційно-пізнавальної діяльності через рухливі, ігрові та дослідницькі форми взаємодії. До таких належать: метод «Емоційний світлофор» (коли діти позначають свою реакцію на подію або вчинок героя за принципом червоного, жовтого та зеленого кольорів), «Літературне доміно» (з'єднання емоційних станів із певними подіями твору, див. додаток О), «Мікрофон» (короткі емоційні реакції), «Асоціативний куш» (визначення емоційних ключових слів твору). Ці техніки дають змогу учням активніше включатися в навчальний процес, вільніше висловлювати власні почуття та бачити емоційні реакції своїх однокласників.

Методичний інструментарій розвитку емоційної культури включає також прийоми роботи з невербальними проявами емоцій героїв: аналіз міміки, жестів, рухів, інтонації. Використання ілюстрацій до художніх творів, обговорення зображень емоцій, робота з «емоційними піктограмами» розвивають у дітей навички читання емоційних сигналів та тонкої соціальної чутливості. Це допомагає школярам краще розуміти не лише персонажів, а й один одного у повсякденному житті.

Комплексний характер методичного інструментарію дозволяє вчителю гнучко й індивідуально підходити до розвитку емоційної культури кожного учня. Комбінування різних методів – від класичних бесід до творчих, інтерактивних, рефлексивних та рольових технік – забезпечує не тільки різноманітність навчального процесу, а й глибоке особистісне переживання літературного матеріалу. Саме через поєднання художнього слова та спеціально підібраних методів відбувається формування тих емоційних умінь, які мають важливе значення для подальшого психоемоційного розвитку і становлення особистості дитини.

Таким чином, методичний інструментарій роботи з дитячою літературою виступає основою для створення емоційно збагаченого навчального середовища, у якому дитина вчиться усвідомлювати, висловлювати, регулювати та інтерпретувати емоції – як власні, так і чужі. Застосування різноманітних методів дозволяє забезпечити розвиток усіх компонентів емоційної культури, формує здатність до співпереживання, моральної рефлексії й конструктивної взаємодії з іншими. Саме цілісна система продуманих методичних прийомів у поєднанні з потенціалом художнього слова створює можливість успішного формування емоційної культури молодших школярів.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було здійснено комплексний аналіз особливостей розвитку емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури, що дозволило виявити реальний стан сформованості її компонентів, визначити напрями педагогічної роботи та обґрунтувати методичні засоби, спрямовані на цілеспрямоване вдосконалення емоційної сфери учнів. Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що більшість третьокласників перебуває на середньому рівні розвитку емоційної

обізнаності, емоційної регуляції, емпатійності та емоційно-ціннісних орієнтацій. Водночас значна частина дітей продемонструвала труднощі у вербалізації почуттів, диференціації емоцій, контролі емоційних реакцій та усвідомленні морального змісту поведінки, що підкреслює необхідність системної педагогічної підтримки у цьому напрямі.

Аналіз змісту та напрямів роботи вчителя засобами дитячої літератури дав змогу визначити провідні вектори педагогічного впливу: розвиток емоційної обізнаності через читання й обговорення текстів; формування навичок саморегуляції на основі аналізу емоційних ситуацій героїв; збагачення емпатійного досвіду через ідентифікацію з персонажами; формування емоційно-ціннісних орієнтацій через морально-етичні ситуації текстів. Доведено, що саме художній твір забезпечує дитині унікальну можливість безпечно проживати різні емоційні стани, аналізувати внутрішній світ героїв та осмислювати власні почуття.

У межах підрозділу, присвяченого методичному інструментарію, обґрунтовано ефективність використання інтерактивних та емоційно-орієнтованих методів, серед яких: «емоційний термометр», «емоційний щоденник», рольові читання, відеочитання, подкасти, метод морального вибору, метод інсценізації, створення коміксів, емоційні мапи героїв, робота з ілюстраціями, використання музичного супроводу та арттехнік. Застосування цих методів забезпечує багатоканальне емоційне впливання, сприяє глибшому сприйманню художнього тексту та активному залученню учнів до осмислення власних емоцій.

Таким чином, проведений аналіз показав, що розвиток емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури є ефективним за умови діагностично обґрунтованого підходу, цілеспрямованої роботи вчителя та використання різноманітного методичного інструментарію, який враховує вікові особливості дітей. Сукупність отриманих результатів підтверджує, що дитяча література виступає потужним засобом емоційного

розвитку, а системна педагогічна діяльність дозволяє значною мірою підвищити рівень сформованості емоційної культури молодших школярів.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження ми зробили наступні висновки.

1. У результаті аналізу наукових підходів до визначення сутності емоційної культури особистості встановлено, що дослідники трактують її як інтегральну характеристику, яка охоплює здатність людини усвідомлювати, розпізнавати, виражати та регулювати власні емоції, розуміти емоційні стани інших та діяти відповідно до морально-ціннісних орієнтацій. На основі узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців (Е. Носенко, М. Шпак, Н. Білоконна, А. Чумакова, Г. Гоулман, П. Саловей та ін.) було визначено ключові структурні компоненти емоційної культури: емоційна обізнаність, емоційна регуляція, емпатійність та емоційно-ціннісні орієнтації. Кожен із цих компонентів відображає окремий аспект емоційної зрілості й водночас функціонує у взаємозв'язку з іншими, забезпечуючи цілісність емоційного розвитку особистості.

Проведений аналіз засвідчив, що емоційна культура має особливе значення для розвитку молодших школярів, оскільки саме в цьому віці формуються базові механізми емоційного усвідомлення, соціальної чутливості, здатності до співпереживання й регуляції поведінки. Достатній рівень емоційної культури сприяє успішній адаптації дитини у шкільному середовищі, підвищує її стресостійкість, покращує міжособистісну взаємодію та створює передумови для гармонійного особистісного становлення. Отже, теоретичний аналіз доводить необхідність системної педагогічної роботи, спрямованої на розвиток емоційної культури, що є важливим чинником емоційного благополуччя та соціальної компетентності молодших школярів.

2. Аналіз вікових особливостей емоційного розвитку молодших школярів показав, що цей період є сенситивним для формування базових компонентів емоційної сфери. Діти 6-10 років активно опановують уміння розпізнавати й називати власні почуття, диференціювати емоції за силою й характером, вчать співвідносити переживання з конкретними ситуаціями.

У молодшому шкільному віці зростає значення соціальних емоцій – сорому, провини, гордості, емпатії, – що зумовлено розширенням кола взаємодії та включенням у шкільне середовище. Водночас діти ще потребують педагогічної підтримки у сфері саморегуляції, адже здатність стримувати імпульсивні емоційні реакції тільки формується. Важливими психологічними новоутвореннями цього віку є розвиток довільності, внутрішнього мовлення, рефлексії та моральної оцінки, що створює сприятливі умови для роботи над емоційною культурою.

Дитяча література має значний потенціал у формуванні емоційної культури молодших школярів, оскільки художній текст забезпечує для дитини можливість безпечного проживання різних емоційних станів через ідентифікацію з героями, занурення в сюжет та осмислення морального змісту ситуацій. Літературні твори сприяють розвитку емоційної обізнаності, допомагають розширювати емоційний словник, поглиблюють емпатійність та формують здатність до морально-ціннісних суджень. Через художні образи дитина вчиться розуміти мотиви поведінки інших, аналізувати наслідки емоційних дій, оцінювати вчинки героїв та переносити ці знання у власний досвід. Таким чином, дитяча література виступає важливим дидактичним ресурсом, що забезпечує емоційно-інтелектуальний розвиток молодших школярів і створює природне середовище для формування їхньої емоційної культури.

3. Емпіричне дослідження рівня розвитку емоційної культури учнів молодшого шкільного віку дало змогу об'єктивно оцінити сформованість її основних компонентів – емоційної обізнаності, емоційної регуляції, емпатійності та емоційно-ціннісних орієнтацій. Результати анкетування 45 третьокласників засвідчили, що більшість дітей перебуває на середньому рівні розвитку емоційної культури, що проявляється у здатності розпізнавати базові емоції, частково контролювати власні емоційні реакції, виявляти ситуативну емпатію та орієнтуватися на загальноприйняті моральні норми. Водночас було виявлено групу учнів із низьким рівнем розвитку окремих

компонентів – насамперед труднощі у диференціації емоцій, недостатній словниковий запас для їх опису, імпульсивність емоційних реакцій та слабка здатність співпереживати.

Аналіз критеріїв і показників розвитку емоційної культури засвідчив, що найвищі результати учні продемонстрували за критерієм емпатійності, тоді як найбільші труднощі виявилися у сфері емоційної регуляції. Отримані дані підтверджують, що в молодшому шкільному віці діти загалом здатні розуміти емоційні стани інших, але потребують системної підтримки в опануванні навичок управління власними емоціями та усвідомленого емоційного самовираження. У цілому результати емпіричного дослідження засвідчили актуальність і необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи, спрямованої на формування емоційної культури молодших школярів, а також підтвердили значущість використання дитячої літератури як ефективного засобу емоційного розвитку.

4. У межах виконання четвертого завдання було обґрунтовано зміст, визначено ключові напрями та підібрано ефективний методичний інструментарій роботи вчителя, спрямований на розвиток емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури. Проведений аналіз засвідчив, що системна педагогічна діяльність має ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує розвиток емоційної обізнаності, формування навичок емоційної регуляції, розширення емпатійного досвіду та поступове становлення емоційно-ціннісних орієнтацій. Зміст роботи вчителя передбачає добір емоційно насичених художніх творів, організацію обговорень переживань героїв, аналіз моральних ситуацій, моделювання емоційних станів, а також забезпечення безпечного простору для вербалізації власних почуттів учнів.

У ході дослідження було визначено, що найбільш ефективними напрямками педагогічної роботи є: діалогічне читання, емоційно-ціннісний аналіз тексту, створення ситуацій морального вибору, ідентифікація з героями, рефлексивні вправи, творчі види діяльності, що сприяють

проживанню та осмисленню емоцій. Обґрунтовано доцільність використання сучасних методичних інструментів, таких як «емоційний термометр», «емоційний щоденник», емоційні мапи героїв, метод коміксотворення, виразне читання, подкасти, відеочитання, рольові ігри, інсценізації, арттерапевтичні техніки, а також робота з музичним супроводом чи ілюстраціями. Застосування цього інструментарію забезпечує багатоканальне емоційне залучення дитини, сприяє внутрішньому відгуку на текст і стимулює розвиток емоційної компетентності.

Таким чином, результати доводять, що правильно організований зміст роботи, цілеспрямовані напрями педагогічного впливу та використання різноманітних інтерактивних і емоційно-орієнтованих методик створюють оптимальні умови для формування емоційної культури молодших школярів засобами дитячої літератури. Це підтверджує високу педагогічну ефективність дитячої літератури як інструменту емоційного розвитку та свідчить про можливість її широкого застосування у практиці сучасної початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальність емоційного інтелекту та емпатії для України. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://www.empatia.pro/chomu-tse-aktualno-dlya-ukrayiny/>
2. Андрєєва І. Н. Передумови розвитку емоційного інтелекту. Питання психології. 2007. № 5. С. 57 - 65.
3. Баришнікова Є. В. Психологія дітей молодшого шкільного віку: навч. посіб. Одеса : Одеський державний гуманітарно-педагогічний університет, 2018. 174 с.
4. Басюк Н.А. Емоційний інтелект і психічне здоров'я учасників освітнього процесу : навчальний посібник. Житомир, 2024. 140 с.
5. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. Психологічні студії Львівського університету. 2003. С. 20-23.
6. Бикова М. Емоційна культура креативної особистості в процесі самовизначення. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2017. № 3 (67). С. 129–139.
7. Біда С.О. Базові емоції: поняття та види. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець - Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янецьПодільський: Аксіома, 2012. Вип. 16. С. 35 – 46.
8. Білоконна Н.І., Абрамчук В.С. (2015). Емоційна культура як наукове поняття. Вісник Міжнародного дослідного центру, 38 (1), 48-53 (Bilokonna, N. I., Abramchuk, V. S. (2015). Emotional culture as a scientific concept. Bulletin of the International Research Center, 38 (1), 48-53.
9. Боковець О. І. Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. Габітус. 2022. Вип. 37. С. 68-75.

10. Бреус Ю.В. Феномен емоційного досвіду в структурі емоційного інтелекту. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Херсон, 2014. № 1. С. 127–134.
11. Вацьо М.В. Український дитячий музичний фольклор у художньому розвитку молодших школярів: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів, напряму підготовки «Початкова освіта». Вінниця, 2015. 120 с.
12. Вашуленко О. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. Початкова школа. 2013. № 1. С. 13–17.
13. Використання коміксів у початковій школі. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/stattya-vikoristannya-komiksiv-u-pochatkovi-y-shkoli-296481.html>
14. Вірста С. Формування емоційного інтелекту на уроках літературного читання в початковій школі. Інноватика у вихованні. 2022. Вип. 15. С. 164–171.
15. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ: ВПЦ КНУ, 2015. 308 с.
16. Власова О.І. Основи психології та педагогіки: підручник. 2-ге вид., перероб. Київ: Знання, 2011. 333 с.
17. Гоулман Д. Емоційний інтелект (пер. з англ. С. Л. Гумецької). Х.: Віват, 2020. 512 с.
18. Грисенко Л.П., Кривченко О.І. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання в контексті нової української школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/conferences/article/download/11198/10503> С.396-404.
19. Груша Л. О. Педагогічні умови виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ, 2009. 22 с.

- 20.Дерев'янка С. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. Соціальна психологія. Київ, 2008. № 1 (27). С. 96–104.
- 21.Дерев'янка С.П. Психологія емоційного інтелекту: Навчально-методичні рекомендації до спецкурсу. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. 80с.
- 22.Державний стандарт початкової загальної освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
- 23.Дитячі книги про емоції. Режим доступу: <https://www.ebooks4ukrkids.org/uk/children-learning-ua/knygy-pro-emotsii/>
- 24.Дорошенко Д., Сіліна Л. Формування емоційної культури молодших школярів на уроках мистецтва як умови їх успішної соціалізації. ВІСНИК. СЕРІЯ: ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ. 2023, № 19 (175), С.8-13.
- 25.Дорошенко Т. В. Виховання емоційної культури школярів засобами інтегрованого вивчення предметів мовно-літературного циклу та музики. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/7707/>
- 26.Емоції та емоційний інтелект. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/emoci-ta-emociyniy-intelekt289601.html>
- 27.Емоційний інтелект і як його розвивати [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://www.sens.lviv.ua/shho-takeemoczijnyj-intelekt-ta-yak-jogo-rozvyvaty/>
- 28.Емоційний інтелект школярів: міфи, виклики та шляхи розвитку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/school/method/93484/>
- 29.Емоційно-вольові психічні процеси [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://netship.narod.ru/Psycho/Pm4.htm>
- 30.Єрмаков Т.І. Індивідуальне розуміння концепту «Я» як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. Наукові студії із соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2002. Вип. 6 (9). С. 200–207.

- 31.Заєць В., Суворова Н., Сухоненко Н. (2015). Художній твір як інструмент виховання особистості молодшого школяра. Васильківський вісник, 10, 4-7 (Zayets, V., Suvorova, N., Sukhonenko, N. (2015). The work of art as a tool for developing the personality of a junior high school student. Vasylykivsky Herald, 10, 4-7).
- 32.Зарицька В. В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2012. 40 с.
- 33.Зарицька В.В. Вікові передумови розвитку емоційного інтелекту особистості (дошкільний і шкільний періоди). Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Психологія. 2011. Вип. 36. С. 35-53.
- 34.Калошин В. Ф. Емоційний інтелект – головний показник ефективності використання людських ресурсів. Практична психологія та соціальна робота. 2018. №4. С. 54 – 63.
- 35.Карпенко Є.В. Емоційний інтелект як фактор особистісного життєздійснення. Психологічні перспективи. 2017. Вип.30.С. 50-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst.2017_30_7. 91.
- 36.Карпенко, Є. Емоційний інтелект у дискурсі життєздійснення особистості. Монографія. Дрогобич: Посвіт, 2020. 436 с.
- 37.Книги-практикуми для розвитку емоційної компетентності дітей 2-10 років. Режим доступу: <https://learning.ua/blog/202110/knyhy-praktykumy-dlia-rozvytku-emotsiinoi-kompetentnosti-ditei-2-10-rokiv/>
- 38.Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль, Астон, 2020. 192 с.
- 39.Кравцова І. Вплив мистецтва дитячої літератури на формування емоційної культури молодших школярів в умовах війни. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2024, № 5 (139). С. 18-27.

- 40.Кравцова І.А., Адамчук А.О. (2021). Формування в учнів 3 класів емоційної культури на уроках літературного читання засобами інтерпретації художніх текстів [методичний посібник]. Кривий Ріг: КДПУ
- 41.Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: монографія. К.: Ніка-Центр, 2017. 432 с.
- 42.Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : [навч. посіб.] / В.П. Кутішенко. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
- 43.Лілік О. Особливості використання коміксів на уроках української літератури. Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент : зб. наук. пр. / Арт академія сучасного мистецтва ім. С. Далі, Інститут ПТО НАПН України ; редкол. : В. Орлов (голова). Київ : «Вид-во Людмила», 2021. Вип. 17. С.185-197.
- 44.Макке. Р. Розуміння емоцій. Київ: Простір, 2019. 288 с.
- 45.Максем К.В. Емоційний інтелект: основні концептуальні підходи та структурна модель соціально-психологічного феномена. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. Т. VI: Психологія обдарованості. Вип. 14. Київ; Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 348-355.
- 46.Маралів В.Р. Педагогіка і психологія ненасильства в освіті: навчальний посібник для бакалаврату і магістратури. 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу https://stud.com.ua/96387/pedagogika/problem_i_pidgotovki_pedagogichnih_kadriv_roboti_osnovi_idey_pedagogiki_psihologiyi_nenasilstva#17
- 47.Матійків І.М. Тренінг емоційної компетентності: навчально-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2021. 112 с.
- 48.Мельник О. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020., № 73. С. 128-133.
- 49.Методи дослідження емоційної сфери. [Електронний ресурс]. Режим доступу

https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/329375/mod_resource/content/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%203-4.pdf

- 50.Методики розвитку емоційного інтелекту та емпатії. дослідження [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.empatia.pro/metody-rozvytku-ei-ta-empatiyi/>
- 51.Методичний посібник з теми: «Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnikrozvitok-emociynogo-intelektu-uchniv-pochatkovih-klasiv392030.html>
- 52.Могиляста С.М. Аналіз теоретичних підходів до вивчення емоційного інтелекту особистості. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. Т. VI: Психологія обдарованості. Вип. 14. Київ; Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 362-369.
- 53.Нікіфорова Л. Б. Структура та функції емоційної культури особистості. Гуманітарні науки. Наук. практ. журн. 2007. №2. 150 – 154.
- 54.Нова українська школа. Що таке емоційний інтелект, ненасильницьке спілкування та як мирно розв'язувати конфлікти. (2021). Електронний ресурс. Режим доступу <https://nus.org.ua/articles/shho-take-emotsijnyj-intelektnenasylnytskespilkuvannya-ta-yak-myрно-rozv-yazuvaty-konflikty/>
- 55.Нова українська школа: освітній простір учня початкової школи: навчально-методичний посібник / Цимбалару А.Д. К: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
- 56.Нова українська школа: poradnik dlya vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
- 57.Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. для вчителів початкової школи. Тернопіль : Астон, 2020. 192 с.
- 58.Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. Психологія і суспільство. 2004. № 4. С. 95–109.

59. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як чинник досягнення життєвого успіху: моногр./ Е.Л. Носенко, А.Г. Четверик-Бурчак. К.: Вид-во «Освіта України», 2016. 182с.
60. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ: Вища школа, 2003. 126 с
61. Олійник О. М. Культивация емоційної культури як ціннісної потреби дитини дошкільного віку. Інноватика у вихованні : зб. наук. праць / упоряд. О. Б. Петренко ; редкол.: О. Б. Петренко, Т. С. Ціпан та ін. Рівне, 2018. Вип. 7, т. 2. С. 239–247.
62. Партнерська взаємодія вчителів і батьків у контексті Нової української школи : метод. посіб. / за ред. Л.М. Загрійчук, Г.Д. Стрільчик. Івано-Франківськ, 2019. 279 с.
63. Петрова Н.М. Сформованість емоційного інтелекту як запорука успішної професійної діяльності майбутнього педагога: теоретичний аспект. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2015. № 2. С. 27–31.
64. Підгурська В., Голубовська І. Розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 72, том 3. С. 269-275.
65. Поезії для читання, слухання(10), що викликають різні емоції у дітей. Розробки аналізів творів. Режим доступу: <https://surl.li/pbmuxo>
66. Порядченко Л.А., Чопик І.Р. Організаційно-методичні основи формування читацької компетентності учнів 3 класу засобами створення коміксів. Молодий вчений «Young Scientist». 2021. № 10 (98), October. С. 271-277.
67. Психодіагностичний інструментарій у вивченні емоційного інтелекту та його складових. URL: http://metodcluster.vn.ua/page/na_dop_met/5_2019/kaf_psiholog/La_b_psyhol/psychologu.pdf.

68. Раєвська Я., Солякова О. Розвиток емоційної компетентності особистості: теоретичний дискурс. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. 2021, Випуск 3 (52). С.127-132.
69. Ракітянська Л.М. Концептуальні підходи до розуміння емоційного інтелекту як професійно значущої якості вчителя. ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІКА. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ. 2019. Випуск 12. Т. 2. С.161-164.
70. Розвиток емоційної сфери дітей: сутність та специфіка: навч.-метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини; уклад. : Н.Д. Трофаїла. Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. 135 с.
71. Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 6 березня – 16 квітня 2023. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 472 с.
72. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 12. С. 12-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_12_5 (дата звернення: 03.01.2)
73. Савчин М.В. Загальна психологія : навчальний посібник. ВЦ «Академія». 2024. 352 с.
74. Сивогракова З.А., Алексеєнко Н.В. Психологія емоцій. Регуляція емоцій Практикум з дисципліни «ПСИХОЛОГІЯ». Харків, 2017. 42 с.
75. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1–4 клас), розроблена під керівництвом О.Я. Савченко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.ua/school/program/program1-4/60407/>
76. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1–4 клас), розроблена під керівництвом Р.Б. Шияна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60408/>
77. Філіппова І. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=72&c=1686>

- 78.Хессон, Джилл. Кишенькова книжка емоційного інтелекту. Невеличкі вправи для інтуїтивного життя. Харків: Видавництво «Фабула», 2020. 176 с.
- 79.Хілі, Морін. Як приборкати тигра. Як навчити дитину керувати емоціями. Перекл. з англ. О. Ю. Богданова. Х.: Вид. група «Основа», 2023. 236 с.
- 80.Цюняк, О. П. (2023). Формування емоційної культури у майбутніх учителів початкової школи у період війни . *Імідж сучасного педагога*, (3(204), 48–51. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-48-51](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-48-51)
- 81.Чабанюк Богдана. Вплив фольклору на емоційний інтелект молодшого школяра. Тези доповідей студ. наук. конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 263-264.
- 82.Чекановська, Ірина. Формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: теорія і практика. Науково-методичний, інформаційноосвітній журнал. 2021. Том 3. № 3 (90). С. 34-44.
- 83.Черемісова Н. Комікси на уроках української літератури: переваги використання та цифрові інструменти. Режим доступу: <https://surl.li/tyrsoo>
- 84.Чумакова А.А. (2019). Емоційна культура як педагогічний феномен: підходи, поняття, структура. Педагогічні науки, 1 (31), С.63-71
- 85.Шпак М.М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
- 86.Як здобувати друзів і впливати на людей / Дейл Карнегі; пер. з англ. І. Іванченко. К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2020. 256 с.
- 87.Яцюк М. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи): Навчально-методичний посібник. – Вінниця : Вид-во «Діло», 2019. 105 с.
- 88.Яцюк, М.В. Психологія саморегуляції особистості. Психологічний практикум / Укладач: Марія Яцюк. КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». Вінниця, 2023. 81 с.

- 89.10 стратегій для розвитку емоційного інтелекту учнів. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://naurok.com.ua/post/10-strategiy-dlya-rozvitku-emociynogointelektu-uchniv>
90. Gardner H. Frames of mind. New York : Basic Books, 1983.
91. Mayer J.D., P. Salovey. The intelligence of emotional intelligence. Intelligence. New York : Basic Books, 1993. Pp. 433–442.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна таблиця поглядів вчених на емоційну культуру особистості

Критерій порівняння	Е. Носенко	М. Шпак	А. Чумакова
Підхід до розуміння емоційної сфери	Розглядає емоційний інтелект як інтегральну когнітивно-афективну структуру; емоції – адаптивна та конструктивна сила.	Аналізує емоційний інтелект молодших школярів як цілісну систему, що формується у сенситивний віковий період.	Розглядає емоційну культуру як педагогічний та культурологічний феномен, пов'язаний із засвоєнням норм і цінностей.
Природа емоційної культури	Соціально зумовлена, формується під впливом досвіду, виховання, взаємодії.	Педагогічно керована, активно формується через освітнє середовище.	Культурологічна, духовно-ціннісна природа; формується через соціалізацію та культурні практики.
Структурні компоненти	Емоційна обізнаність, розуміння емоцій інших, емоційна регуляція, емпатія, експресивність, рефлексія.	Емоційна обізнаність, емоційне розуміння, регуляція, емпатія, рефлексія (акцент на віковій специфіці).	Когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти (акцент на цінностях і моральних переживаннях).
Ключовий акцент	Розвиток здатності управляти емоціями та взаємодіяти з іншими на основі емоційної грамотності.	Розвиток емоційної сфери в молодшому шкільному віці як передумова соціальної та академічної успішності.	Формування морально-ціннісних емоцій, емпатії та культурно зумовлених способів емоційної поведінки.
Роль емоцій у розвитку особистості	Емоції визначають адаптивність, ефективність	Емоції впливають на навчальну	Емоції є вираженням цінностей,

Критерій порівняння	Е. Носенко	М. Шпак	А. Чумакова
	соціальної взаємодії та якості прийняття рішень.	мотивацію, поведінкову саморегуляцію та моральний розвиток дітей.	культурної ідентичності та духовної сфери особистості.
Педагогічний аспект	Вказує на необхідність емоційно підтримувального освітнього середовища.	Наголошує на ролі вчителя, рефлексивних методів, гуманістичної взаємодії.	Підкреслює значення виховання, культурних традицій, мистецьких та літературних джерел.
Роль літератури / мистецтва	Література як джерело емоційного досвіду для формування емпатії та моральних переживань.	Літературні образи сприяють розвитку рефлексії, моральних почуттів, емоційного словника.	Мистецтво і література — ключові культурні інструменти розвитку емоційно-ціннісної сфери.

Додаток Б

Таблиця. Психічні новоутворення молодшого шкільного віку та їхній вплив на емоційний розвиток

Психічне новоутворення молодшого шкільного віку	Вплив на емоційний розвиток дитини
Розвиток довільності (довільна увага, довільна поведінка)	Забезпечує можливість свідомо регулювати емоційні імпульси, стримувати небажані реакції, контролювати прояви гніву, образи, тривоги; формує основу для саморегуляції.
Внутрішній план дій (здатність утримувати мету, інструкцію, планувати)	Дозволяє дитині прогнозувати емоційні наслідки власних дій, обирати соціально прийнятні стратегії поведінки; сприяє формуванню емоційної рефлексії.
Розвиток навчальних мотивів	Підсилює значущість переживань успіху/неуспіху, формує стійкі емоційні реакції на навчальні ситуації; впливає на впевненість у собі, самооцінку та емоційне ставлення до навчання.
Розвиток уваги (зростання стійкості та зосередженості)	Підвищує здатність помічати власні емоції та емоції інших, утримувати емоційний стан у фокусі усвідомлення, що є важливим для емоційної обізнаності.
Розвиток пам'яті (перехід до смислового запам'ятовування)	Дитина краще запам'ятовує не тільки події, а й переживання та їхні причини, що сприяє формуванню емоційної рефлексії та адекватної самооцінки.
Розвиток мислення (аналіз, порівняння, причинно-наслідкові зв'язки)	Забезпечує інтелектуалізацію емоцій: дитина вчиться осмислювати свої почуття, розуміти мотиви поведінки інших, прогнозувати емоційні наслідки ситуацій.
Розвиток уяви	Розширює можливості емоційного співпереживання, ідентифікації з персонажами, проживання альтернативних емоційних сценаріїв у безпечній формі.
Формування самооцінки	Визначає характер переживань успіху й невдачі, рівень тривожності, впевненість у собі; впливає на емоційний тонус, чутливість до оцінювання та мотивацію.
Зародження рефлексії	Сприяє усвідомленню власних емоційних станів, аналізу переживань і регуляції поведінки; формує здатність до емпатії на

Психічне новоутворення молодшого шкільного віку	Вплив на емоційний розвиток дитини
	рівні розуміння причин емоцій інших людей.
Розвиток соціальної компетентності (уміння співпрацювати, домовлятися)	Підсилює емоційну чутливість до інших, допомагає узгоджувати власні емоції зі станами партнерів, знижує конфліктність і підвищує рівень емпатії.
Розширення емоційного словника	Забезпечує більш точне розпізнавання й називання емоцій, що є базою для регуляції й конструктивної комунікації.

Додаток В

Таблиця. Вплив жанрів дитячої літератури на розвиток емоційної культури молодших школярів

Жанр дитячої літератури	Емоційний ефект / Вплив на емоційну культуру	Приклади творів (українська дитяча література)
Народна та літературна казка	Формування емпатії, співчуття; розвиток моральних почуттів; осмислення добра і зла; подолання страхів.	«Кривенька качечка»; «Івасик-Телесик»; В. Нестайко «У країні сонячних зайчиків»; Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі».
Реалістичні оповідання та повісті про дітей	Поглиблення емоційного розуміння; розвиток емоційної рефлексії; формування здатності аналізувати власні почуття.	В. Нестайко «Лісова школа»; Марія Морозенко «Я закохався»; Оксана Луцевська «Другорядний герой».
Поезія для дітей	Розвиток емоційної чутливості та виразності; формування естетичних переживань; збагачення емоційного словника.	Григорій Фалькович «Зайчикова книжечка»; Мар'яна Савка «Вірші для найменших»; Іван Андрусак «Лякація».
Міфи, легенди, історичні оповіді	Формування високих моральних і патріотичних почуттів; розвиток емоційної ідентичності; переживання гордості, шани, відваги.	Українські легенди; оповіді про козаків; сучасні інтерпретації історичних сюжетів Зірки Мензатюк.
Гумористична література	Зниження емоційного напруження; розвиток почуття гумору як механізму емоційної регуляції; подолання тривожності.	В. Нестайко «Тореодори з Васюківки» (адаптовані уривки); О. Сенатович «Веселі пригоди Бровка та Мурчика»; І. Андрусак «Стефа і Чакалка».
Психологічні та терапевтичні історії	Осмислення складних емоцій (страх, тривога, сором, самотність); формування навичок емоційної регуляції; підтримка емоційної рівноваги.	Оксана Луцевська «Камінь у черевіку»; Галина Вдовиченко «Морське серце»; С. Тараторіна «Мій тато став зіркою».
Книжки-картинки (picturebooks)	Розвиток уміння розпізнавати емоції за невербальними ознаками; поєднання тексту й	«Фредерік» в українських перекладах; сучасні українські книжки-

Жанр дитячої літератури	Емоційний ефект / Вплив на емоційну культуру	Приклади творів (українська дитяча література)
	образу для кращого емоційного розуміння; стимуляція уяви.	картинки «Мій дім» О. Бужецької; «Реве та стогне...» (візуальні адаптації).
Комікси / графічні новели для дітей	Підсилення емоційної обізнаності через візуальні емоційні коди (міміка, жести, колір); розвиток соціальної емпатії; доступність для дітей із труднощами читання.	Українські дитячі комікси видавництва «UA Comics»; адаптовані комікси про емоції; графічні історії Ю. Вознюка.

Додаток Г
Анкета для молодших школярів
«Мій світ емоцій»

Ім'я (необов'язково): _____

Клас: _____

Познач ✓ ту відповідь, яка найбільше тобі підходить.

I. Емоційна обізнаність

1. Коли я відчуваю якусь емоцію, я можу сказати, яка саме це емоція.

☐ Завжди ☐ Іноколи ☐ Майже ніколи

2. Я легко розумію, що відчуває інша людина, коли дивлюся на її обличчя.

☐ Завжди ☐ Іноколи ☐ Майже ніколи

3. Я можу пояснити, чому я радий, засмучений чи злий.

☐ Так, завжди ☐ Іноколи ☐ Мені важко

4. Я знаю багато слів, якими можна назвати різні почуття.

☐ Так ☐ Трохи ☐ Мені важко назвати почуття

II. Емоційна регуляція

5. Якщо я розсердився, я можу швидко заспокоїтися.

☐ Так ☐ Іноколи ☐ Ні

6. Коли я дуже засмучений, я намагаюся знайти спосіб почуватися краще.

☐ Завжди ☐ Іноколи ☐ Не знаю, що робити

7. Коли хтось мене образив, я намагаюся не кричати й не битися.

☐ Завжди ☐ Іноколи ☐ Мені важко стриматися

8. Якщо щось не виходить, я можу заспокоїтися та спробувати ще раз.

☐ Так ☐ Іноколи ☐ Ні

III. Емпатійність

9. Коли бачу, що хтось сумує, мені хочеться його підтримати.

☐ Завжди ☐ Іноколи ☐ Не завжди

10. Я помічаю, що хтось засмучений, навіть якщо він нічого не говорить.

☐ Завжди ☐ Іноколи ☐ Рідко

11. Якщо мій друг переживає, я намагаюся допомогти.

☐ Так ☐ Іноколи ☐ Не завжди

12. Мені неприємно, коли комусь роблять щось погане.

☐ Так ☐ Іноколи ☐ Не дуже

IV. Емоційно-ціннісні орієнтації

13. Я стараюся поводитися добре, навіть коли дорослі не бачать.

☐ Так ☐ Інколи ☐ Рідко

14. Мені подобається, коли навколо всі поведяться дружньо.

☐ Так ☐ Частково ☐ Мені байдуже

15. Якщо я когось образив, я намагаюся вибачитися.

☐ Завжди ☐ Інколи ☐ Рідко

16. Коли потрібно обирати, я стараюся робити правильно, а не просто так, як мені хочеться.

☐ Так ☐ Інколи ☐ Ні

Ключ для обробки результатів анкети «Мій світ емоцій»

Кожна відповідь має певну кількість балів:

«Завжди / Так» — 3 бали

«Інколи / Частково» — 2 бали

«Майже ніколи / Ні / Рідко / Мені важко» — 1 бал

Розподіл запитань за критеріями

1. Емоційна обізнаність

Запитання: 1, 2, 3, 4

Максимум: 12 балів

2. Емоційна регуляція

Запитання: 5, 6, 7, 8

Максимум: 12 балів

3. Емпатійність

Запитання: 9, 10, 11, 12

Максимум: 12 балів

4. Емоційно-ціннісні орієнтації

Запитання: 13, 14, 15, 16

Максимум: 12 балів

Інтерпретація результатів за кожним критерієм

Для кожної шкали (критерію):

10–12 балів – високий рівень

Дитина добре володіє відповідними емоційними навичками.

7–9 балів – середній рівень

Емоційні вміння сформовані частково; можливі труднощі у складних ситуаціях.

4–6 балів — низький рівень

Емоційні навички розвинені недостатньо; потребують педагогічної підтримки.

Загальний рівень сформованості емоційної культури

Сума балів за всі 16 запитань

Максимум: **48 балів**

Рівні:

40–48 балів — високий рівень емоційної культури

28–39 балів — середній рівень емоційної культури

16–27 балів — низький рівень емоційної культури

Опис валідазації анкети

Розроблена анкета «Мій світ емоцій» потребує наукового підтвердження її надійності та валідності, оскільки саме ці характеристики забезпечують достовірність отриманих результатів та можливість їх використання для оцінювання рівня сформованості емоційної культури молодших школярів. Валідація анкети здійснювалася за кількома напрямками й охоплювала етапи експертної оцінки змісту, встановлення логічної відповідності шкал критеріям емоційної культури та визначення внутрішньої узгодженості запитань.

На першому етапі валідазації була проведена змістова експертиза анкети. До оцінювання було залучено фахівців у галузі педагогічної психології та початкової освіти, які здійснили аналіз формулювань запитань на предмет відповідності їх віковим особливостям дітей молодшого шкільного віку, доступності мовного вираження та відповідності заявленим критеріям: емоційній обізнаності, емоційній регуляції, емпатійності та емоційно-ціннісним орієнтаціям. Експерти підтвердили, що запитання репрезентують ключові компоненти емоційної культури, не містять подвійних тверджень та сформульовані таким чином, щоб уникнути навідних відповідей, що свідчить про високу контентну валідність інструменту.

На другому етапі здійснено логіко-структурний аналіз анкети, спрямований на визначення відповідності запитань кожному критерію та узгодженість внутрішньої структури інструменту. Було встановлено, що 16 запитань рівномірно розподілені між чотирма критеріями, а кожен критерій представлений чотирма діагностичними показниками, які повною мірою відображають сутність емоційної культури відповідно до теоретичної моделі, розробленої у першому розділі дослідження. Така структурна

впорядкованість забезпечує адекватність інструменту змісту досліджуваного явища.

На третьому етапі було здійснено оцінювання внутрішньої надійності анкети. У методичній практиці для подібних інструментів високим показником надійності вважається узгодженість відповідей між питаннями, що належать до однієї шкали. Для цього була застосована процедура аналізу внутрішньої логіки відповідей: запитання в межах кожного критерію демонстрували узгодженість, а отримані результати не містили статистично значущих суперечностей. Це свідчить про достатню внутрішню консистентність інструменту та можливість використання підсумкового показника сформованості емоційної культури.

На заключному етапі валідизації була визначена практична валідність анкети шляхом попереднього пілотного тестування в невеликій групі молодших школярів. Результати показали, що діти правильно розуміють формулювання запитань, не відчують труднощів у виборі відповіді, а сам процес опитування сприяє отриманню стабільних і послідовних результатів. Це підтверджує відповідність інструменту віковим особливостям респондентів та його придатність для застосування у шкільному середовищі.

Таким чином, проведена валідизація засвідчила, що анкета «Мій світ емоцій» є надійним і валідним діагностичним інструментом, який можна ефективно використовувати для визначення рівня сформованості емоційної культури молодших школярів та подальшого обґрунтування педагогічних умов її розвитку.

Додаток Д
Приклади дитячих творів із різними емоційними станами
та морально-етичними ситуаціями
Таблиця. «Твір – емоції – можливий метод роботи»

Твір, автор	Ключові емоції / моральні стани	Можливий метод роботи з текстом
Всеволод Нестайко «Пригоди у Лісовій школі»	Радість, дружба, підтримка, гумор	✓ інтерактивна бесіда «Як би ти вчинив?»; ✓ рольова гра за сюжетами; ✓ емоційні картки для визначення почуттів героїв.
Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»	Подолання страху, взаємодопомога, сміливість	✓ обговорення мотивів поведінки героя; ✓ створення «емоційної карти пригод»; ✓ груповий аналіз ситуацій вибору.
Галина Малик «Незвичайні пригоди Алі»	Сум, хвилювання, турбота	✓ емоційні щоденники; ✓ малюнки «Мій настрій героя»; ✓ вправа «Скажи це словами».
Катерина Бабкіна «Шапочка і кит»	Смуток, тривога, любов, турбота	✓ читання з паузами; ✓ обговорення переживань персонажів; ✓ вправа «Як би я її підтримав?».
Олександр Дерманський «Чудове Чудовисько»	Сором, страх бути іншим, прийняття себе	✓ драматизація; ✓ вправа «У шкірі героя»; ✓ створення коміксу «Як змінився герой».
Іван Франко «Фарбований Лис»	Страх викриття, наслідки обману, вина	✓ аналіз моральної дилеми; ✓ порівняння позитивних і негативних вчинків;

Твір, автор	Ключові емоції / моральні стани	Можливий метод роботи з текстом
		✓ колективне складання правил доброчесності.
Леонід Глібов (байки)	Відповідальність, лінощі, чесність, справедливість	✓ присвоєння емоцій персонажам; ✓ обговорення моралі; ✓ вправа «Продовж історію з іншим рішенням».
Тарас і Мар'яна Прохаськи «Хто зробить сніг»	Подив, тривога, ніжність, взаєморозуміння	✓ «Тонке читання» (повільне, з обговоренням образів); ✓ емоційні асоціації; ✓ малювання емоційних сцен.
Андерсен «Снігова королева»	Самотність, співчуття, самопожертва	✓ обговорення емоційної трансформації героїв; ✓ вправа «Холод і тепло серця»; ✓ робота з символами.
Оксана Луцевська «Інший дім»	Співчуття, переживання за інших, адаптація	✓ мовленнєва вправа «Я б підтримав так...»; ✓ аналіз невербальних емоцій; ✓ створення «дерева доброти».

Усі наведені твори мають *емоційно багатий зміст*, містять *морально-етичні ситуації*, а головне — є ефективними для педагогічної роботи над розвитком:

емоційної обізнаності; навичок емпатії; емоційної регуляції; морально-ціннісних переконань і чудово підходять для молодших школярів.

Додаток Е

Таблиця. «Твір – можливі запитання для бесіди про емоції»

Твір, автор	Можливі запитання для бесіди про емоційні стани героїв і власні переживання учнів
Всеволод Нестайко «Пригоди у Лісовій школі»	<i>Що відчував герой у цій ситуації? Чому він так відреагував? Як би ти почувався на його місці? Чи був би твій вчинок таким самим?</i>
Галина Малик «Незвичайні пригоди Алі»	<i>Чому Алі було страшно? Як ти думаєш, що допомогло їй подолати страх? А що допомагає тобі, коли ти хвилюєшся?</i>
Олександр Дерманський «Чудове Чудовисько»	<i>Чому герой соромився себе? Як би ти його підтримав? Які емоції він пережив, коли знайшов друзів?</i>
Катерина Бабкіна «Шапочка і кит»	<i>Що відчувала дівчинка, коли хвилювалася за маму? Чому нам важливо підтримувати близьких? Коли ти відчував щось подібне?</i>
Марина Павленко «Русалонька із 7-В» (фрагменти)	<i>Чому герой почувався невпевнено? Які емоції виникають, коли хочеш сподобатися іншим? Чи траплялося це з тобою?</i>
Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»	<i>Чому героям було тривожно? Як вони долали свій страх? Чи завжди сміливість означає «не боятися»?</i>
Оксана Луцевська «Інший дім»	<i>Чому героїня сумувала? Як би ти допоміг людині, яка опинилась у новому місці? Коли ти почувався «не на своєму місці»?</i>
Андерсен «Снігова королева»	<i>Які емоції переживали Герда й Кай? Чому їхні почуття змінювалися? Як ти розумієш фразу про «тепле» і «холодне» серце?</i>
Астрід Ліндгрєн «Еміль із Льонеберги»	<i>Чи відчував Еміль провину? Чому він намагався допомагати, навіть коли робив шкоду?</i>

Твір, автор	Можливі запитання для бесіди про емоційні стани героїв і власні переживання учнів
	<i>Що означає відповідальність за свої вчинки?</i>
Туве Янссон «Капелюх Чарівника»	<i>Чому героям було страшно?</i> <i>Як змінилася їхня поведінка, коли вони зрозуміли суть чарівного капелюха?</i> <i>Чи буває страшно тобі, коли щось невідоме?</i>

Додаток Є

Таблиця. «Твір – складна ситуація – спосіб подолання»

Твір, автор	Складна життєва ситуація	Спосіб подолання (модель поведінки героя)
Галина Малик — «Незвичайні пригоди Алі»	Страх, невідомість, тривога перед темрявою та пригодами	✓ звернення по допомогу, довіра близьким; ✓ малими кроками долає страх; ✓ усвідомлення, що страх зменшується через дію
Іван Андрусяк — «Стефа і Чакалка»	Нічні страхи, уява, тривога	✓ розмова з дорослим; ✓ раціоналізація страху; ✓ розрізнення реального й вигаданого; ✓ розвиток почуття безпеки
Олександр Дерманський — «Чудове Чудовисько»	Неприйняття себе, самотність, почуття «я не такий»	✓ прийняття власних особливостей; ✓ пошук друзів; ✓ відкритість у взаєминах; ✓ щирість і доброта
Оксана Луцевська — «Інший дім»	Переїзд, адаптація в новому середовищі, почуття самотності	✓ поступове відкриття до нового; ✓ пошук підтримки; ✓ встановлення нових дружніх контактів; ✓ емоційне саморозкриття
Зірка Мензатюк — «Таємниця козацької шаблі»	Страх небезпеки, тривога перед незвіданим	✓ спільні дії, взаємопідтримка; ✓ розвиток сміливості через командну роботу; ✓ довіра до друзів і дорослих
Марина Павленко — «Русалонька із 7-В» (фрагменти)	Непорозуміння в колективі, образи, труднощі спілкування	✓ відверта розмова, емпатія; ✓ уміння вибачатися; ✓ розуміння почуттів інших
Сашко Дерманський — «Манець»	Несправедливе ставлення з боку однолітків; нерозуміння	✓ пошук союзників; розвиток упевненості в собі; ✓ конструктивне реагування на несправедливість
Лариса Ніцой —	Почуття провини,	✓ усвідомлення наслідків своїх

Твір, автор	Складна життєва ситуація	Спосіб подолання (модель поведінки героя)
«Зайчик в клітці»	сум за тим, кому завдав шкоди	вчинків; ✓ вибачення; реальні спроби виправити ситуацію
Іван Франко — «Фарбований Лис»	Обман, хитрість, страх викриття	✓ усвідомлення наслідків нечестності; ✓ розуміння важливості правдивості й відповідальності
Леонід Глібов — байки	Моральні дилеми: лінощі, жадібність, хитрість	✓ навчання через приклад героїв; ✓ аналіз моралі; ✓ вміння бачити правильний шлях через помилки персонажів
Галина Ткачук — «Вікно до собаки»	Хвилювання за близьких, емоційна нестабільність	✓ емпатія, турбота; ✓ звернення до того, хто може підтримати; ✓ спільне переживання ситуації
Катерина Бабкіна — «Шапочка і кит»	Хвороба близької людини, сильний смуток, тривога	✓ прийняття складних почуттів; ✓ розмова з дорослими; пошук внутрішньої опори; ✓ взаємна підтримка
Ганна Багорію — «Про що думає Сонце» (оповідання)	Відчуття несправедливості, нерозуміння з боку однолітків	✓ обговорення проблеми, ✓ пошук дорослого, який може вислухати; ✓ розвиток вміння говорити про свої почуття

Додаток Ж

Таблиця. «Твір – моральна проблема – запитання для обговорення»

Твір, автор	Моральна проблема	Запитання для обговорення з учнями
Іван Франко – «Фарбований Лис»	Обман і його наслідки; відповідальність за неправду	<i>Чому Лис вирішив обманути інших? Як він почувався, коли його викрили? Чому важливо говорити правду? Як би ти вчинив на його місці?</i>
Леонід Глібов – «Мурашка і Цикада»	Лінь і працьовитість; справедливість	<i>Чи справедливо, що Мурашка не допомогла Цикаді? Чи мала Цикада право на допомогу? Як ти ставишся до поведінки обох?</i>
Галина Малик – «Казки Старого Лелеки»	Вибір між добром і поганим вчинком; наслідки рішень	<i>Чому герой сумнівався? Які емоції він переживав? Як ти розумієш «добрий» і «поганий» вчинок?</i>
Олександр Дерманський – «Чудове Чудовисько»	Прийняття себе і інших; доброзичливість	<i>Чому герою було важко прийняти себе? Як ти ставишся до людей, які відрізняються? Що допомагає знайти друзів?</i>
Сашко Дерманський – «Манець»	Несправедливе ставлення; неприйняття	<i>Чому до героя ставилися несправедливо? Що він відчував? Чи траплялось таке з тобою? Як можна змінити ситуацію?</i>
Галина Ткачук – «Вікно до собаки»	Турбота, відповідальність, емпатія	<i>Чому герой переживав за собаку? Як він проявив турботу? А що ти робиш, коли хтось потребує допомоги?</i>
Оксана Луцевська – «Інший дім»	Адаптація, прийняття нового, підтримка	<i>Чому героїні було важко в новому місці? Хто їй допоміг? Як допомогти тому, хто відчувається самотнім?</i>
Марина Павленко – «Русалонька із 7-В»	Дружба, ревності, щирість	<i>Чому героям було важко порозумітися? Що б ти</i>

Твір, автор	Моральна проблема	Запитання для обговорення з учнями
(фрагменти)		<i>відчував на місці кожного? Як долати непорозуміння?</i>
Зірка Мензатюк – «Таємниця козацької шаблі»	Вірність, сміливість, командність	<i>Як герої підтримували одне одного? Чому важливо бути відповідальним у команді? Чи завжди легко бути сміливим?</i>
Іван Андрусяк – «Пінгвін не хоче літати»	Невпевненість у собі; подолання внутрішніх бар'єрів	<i>Чому герой не хотів спробувати? Які емоції він переживав? Як ти долаєш свої труднощі?</i>
Лариса Ніцой – «Зайчик в клітці»	Почуття провини, відповідальність за помилки	<i>Що герой зробив неправильно? Як він намагався виправити ситуацію? Чому важливо вміти просити вибачення?</i>
Мар'яна Савка – «Баламутинки» (вибрані тексти)	Розуміння наслідків вчинків; щирість	<i>Чому герой іноді поведився не найкраще? Які емоції це спричиняло? Що таке відповідальність?</i>

Додаток 3

**Таблиця. Напрями роботи вчителя та очікувані результати розвитку
емоційної культури молодших школярів**

Напрями роботи вчителя	Очікуваний результат для учнів
Добір емоційно насичених творів дитячої літератури	✓ розширення емоційного досвіду; ✓ розуміння різних типів емоційних станів; ✓ формування емоційного словника.
Виразне читання художніх творів (інтонація, темп, паузи, акценти)	✓ занурення в емоційну атмосферу тексту; ✓ розвиток емоційної чутливості; ✓ формування навичок розпізнавання емоційних інтонацій.
Проведення бесід про емоції героїв та власні емоційні стани	✓ формування емоційної обізнаності; ✓ вміння вербалізувати почуття; ✓ розвиток рефлексії власних переживань.
Обговорення поведінки персонажів у складних ситуаціях	✓ формування навичок емоційної регуляції; ✓ усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між емоцією та поведінкою; ✓ розвиток самоконтролю.
Завдання на емпатійність (уявлення себе на місці героя, прогнозування його переживань)	✓ розвиток співпереживання, турботливості; ✓ підвищення соціально-емоційної чутливості; ✓ формування здатності до розуміння інших.
Аналіз морально-ціннісних ситуацій у текстах	✓ утвердження моральних норм (доброта, чесність, відповідальність); ✓ розвиток внутрішнього морального компаса; ✓ формування емоційно-ціннісних орієнтацій.
Використання творчих завдань (малювання, комікси, рольові ігри, театралізація)	✓ розвиток емоційної експресії; ✓ вміння безпечно виражати емоції; ✓ формування позитивної самооцінки та фантазії.
Ведення «емоційних щоденників» чи міні-роздумів	✓ розвиток емоційної рефлексії; ✓ формування навички усвідомленого

Напрями роботи вчителя	Очікуваний результат для учнів
після читання	ставлення до власних переживань; ✓ зміцнення навичок самопостереження.
Створення доброзичливої атмосфери під час роботи з текстом	✓ підвищення емоційного комфорту; ✓ розвиток довіри та відкритості; ✓ зниження тривожності в емоційно складних обговореннях.

Додаток І

Методика проведення вправи «Емоційний термометр» /

Емоційна лінійка» під час роботи над твором

Ірен Роздобудько «Дикі образи Дикобраза»

Вправа «Емоційний термометр» (або «Емоційна лінійка») належить до методів візуалізації емоційних станів і спрямована на розвиток емоційної обізнаності, уміння диференціювати емоції за силою переживання, а також на формування навичок емоційної рефлексії. Під час роботи над твором Ірен Роздобудько «Дикі образи Дикобраза» дана вправа допомагає учням зрозуміти причини образи героя, відтворити його внутрішні емоції та співвіднести їх із власним досвідом.

На початку уроку вчитель демонструє дітям «емоційний термометр» у вигляді вертикальної шкали з позначеними рівнями інтенсивності емоцій (наприклад: спокій — легке хвилювання — помірна образа — сильна образа — пік емоцій / гнів). Можна використати й «емоційну лінійку» у горизонтальній формі, де відтінки від блідо-жовтого до насичено-червоного позначають сили емоційного напруження. Учитель пояснює, що кожна емоція має свій рівень «сили» — іноді почуття ледь помітне, іноді дуже сильне, і важливо навчитися визначати, що саме переживаємо.

Після першого читання фрагмента твору, у якому Дикобраз відчуває образу на інших тварин, учитель пропонує учням визначити рівень його емоційної реакції. Діти підходять до термометра й позначають, який рівень образи відчував герой у конкретній ситуації: легке засмучення, помірна образа чи сильний емоційний біль. Учитель ставить уточнювальні запитання: *«Що саме образило героя?», «Як ми це бачимо у поведінці Дикобраза?», «Які слова автора свідчать про силу його емоції?»*. Такий прийом допомагає учням знаходити текстові маркери емоцій, розуміти психологічні причини переживань та співвідносити їх із поведінковими проявами.

На наступному етапі учні самостійно оцінюють зміни емоційного стану героя впродовж сюжету. Вчитель читає ключові епізоди або пропонує дітям вибрати цитати, а учні визначають, чи зростає чи знижується сила образи. Паралельне обговорення: *«Що допомогло Дикобразу впоратися з образою?», «Хто допоміг йому змінити свій стан?», «Як змінювався його термометр емоцій?»* — сприяє формуванню навичок емоційної саморегуляції.

Після аналізу емоцій героя вчитель пропонує учням зробити коротку рефлексію: визначити на термометрі власний рівень образи у схожих життєвих ситуаціях (не називаючи конкретних подій). Це допомагає дітям

безпечно осмислити власний досвід та усвідомити різницю між здоровою і надмірною емоційною реакцією. За потреби вчитель обговорює ефективні стратегії зниження емоційної напруги: глибоке дихання, прохання про допомогу, вербалізація почуттів, пауза перед реакцією.

Завершенням вправи є творче завдання — намалювати «емоційний термометр Дикобраза» у різних епізодах твору або створити невеликий комікс, у якому стрілка термометра змінюється відповідно до переживань героя. Така діяльність поглиблює емоційне розуміння тексту, формує уміння візуально передавати почуття та сприяє розвитку рефлексивного мислення.

Додаток К

Методика роботи над методом «морального вибору» за твором Івана Франка «Фарбований Лис»

Метод «морального вибору» є ефективним засобом розвитку емоційної культури молодших школярів, оскільки він дає змогу учням не лише аналізувати вчинки персонажів, а й усвідомлювати моральні мотиви поведінки, співвідносити їх із власними емоціями та життєвим досвідом. У роботі над оповіданням Івана Франка «Фарбований Лис» цей метод допомагає глибше зрозуміти тему обману, відповідальності та наслідків морально неправильних рішень.

На початку роботи над твором учитель пропонує дітям пригадати або прослухати ключовий фрагмент, у якому Лис, випадково потрапивши до діжки з фарбою, постає перед можливістю скористатися новим виглядом, аби ввести інших тварин в оману та отримати владу. На цьому етапі важливо зосередити увагу учнів на емоціях, які переживає герой: страх викриття, бажання вигоди, прагнення безпеки, а також на його внутрішньому коливанні між чесністю та обманом.

Далі учитель ставить перед учнями центральне запитання методу «морального вибору»: *«Який вибір мав зробити Лис у цій ситуації?»* Учні обговорюють два можливі шляхи: сказати правду й повестися чесно або скористатися моментом і збрехати. Педагог пропонує дітям аргументувати кожен можливий варіант, визначити емоції, які могли впливати на рішення героя, та оцінити ризики та переваги кожного вибору. Цей аналіз допомагає учням усвідомити, що моральний вибір завжди пов'язаний із внутрішньою боротьбою й часто вимагає подолання страху або власної вигоди.

Наступним кроком є створення двох ланцюжків наслідків:

Якби Лис сказав правду;

Як він учинив у тексті – вибрав обман.

Учні визначають, як змінювалися б події сюжету, поведінка інших тварин і власні емоції Лиса. Педагог спонукає дітей до емоційної рефлексії: *«Що відчував би Лис, якби обрав чесність? Чи був би він спокійнішим? Чи почувався б гідно? А що він відчував, коли обманув?»* Така робота дозволяє учням зрозуміти зв'язок між моральною поведінкою та внутрішнім емоційним станом.

Особливо важливим етапом є перенесення моральної проблеми у власний досвід дитини. Учитель пропонує учням змодельовати ситуації зі шкільного життя, у яких також потрібно робити моральний вибір: зізнатися у помилці, повернути знайдену річ, вибрати правду замість зручної брехні.

Діти порівнюють ці ситуації з поведінкою Лиса, визначають, які емоції допомагають обрати правильне рішення (сміливість, чесність, повага до себе), а які заважають (страх, бажання вигоди, сором).

На завершення учитель організовує рефлексію. Учні відповідають на запитання, що підсилюють морально-емоційне усвідомлення:

«Чому Лис зрештою постраждав?»

«Що він міг зробити інакше?»

«Чи довіряли б ви йому, якби він сказав правду відразу?»

«Який вибір був би для нього найчеснішим? А найважчим?»

Діти роблять висновок, що обман має короточасну вигоду, але веде до втрати довіри, а чесність — до емоційної стійкості та взаємної поваги.

Таким чином, застосування методу «морального вибору» під час роботи над твором «Фарбований Лис» сприяє розвитку в учнів уміння аналізувати вчинки, прогнозувати наслідки, співпереживати і приймати морально відповідальні рішення. Такий методичний підхід не лише поглиблює розуміння твору, а й формує важливі складові емоційної культури: емпатію, емоційно-ціннісні орієнтації, уміння керувати власними емоціями та співвідносити їх із моральними нормами.

Додаток Л

Методика проведення методу «Емоційний щоденник»

за твором Оксани Луцевської «Інший дім»

У центрі твору – *переживання дитини під час переїзду*, адаптація до нового середовища.

Дитина стикається із *сумом, тривогою, самотністю, страхом нового, надією, полегшенням*, а це багатий матеріал для рефлексії.

Емоції героїні змінюються протягом сюжету → учням зручно відстежувати їх через записи у щоденнику.

Діти природно порівнюють себе з героїнею, що стимулює розвиток емоційної обізнаності та саморефлексії.

Метод «емоційного щоденника» є одним із найефективніших способів розвитку емоційної обізнаності, емпатійності та здатності до рефлексії в молодших школярів. Під час роботи над твором Оксани Луцевської «Інший дім», який насичений сильними емоційними переживаннями героїні, цей метод дозволяє не лише глибше зрозуміти внутрішній світ персонажа, а й пов'язати його досвід з власними переживаннями дітей. Твір порушує важливі для молодшого шкільного віку теми: адаптація до нових умов, страх невідомого, почуття самотності, пошук підтримки, формування нових соціальних зв'язків. Саме тому він є оптимальним матеріалом для ведення учнями емоційного щоденника.

На першому етапі вчитель ознайомлює учнів із метою вправи, пояснюючи, що емоційний щоденник — це спосіб фіксації емоцій, які відчуває герой твору та сам читач. Учням пропонується вести щоденник у вигляді коротких записів, схем, малюнків, символів чи піктограм — залежно від віку та індивідуальних можливостей. Педагог наголошує, що записувати емоції можна у зручній формі, головне — передати їх силу, характер і зміни протягом розвитку сюжету.

Після першого читання або прослуховування епізоду твору учитель пропонує дітям визначити емоції, які переживає головна героїня. Діти аналізують слова автора, описи поведінки, репліки персонажа та намагаються знайти емоційні маркери: сум, страх, тривога, самотність, здивування, полегшення, радість. Учні записують у щоденник: *яку емоцію вона переживає, чому ця емоція виникла, які текстові фрагменти це підтверджують*. Педагог підсилює рефлексію запитаннями: «Що саме засмутило героїню?», «Як ти зрозумів, що їй було самотньо?», «Що вона відчувала, коли вперше зайшла в новий дім?».

На наступному етапі учні фіксують у щоденнику *власні емоції*, які виникли під час читання. Діти порівнюють свій стан із переживаннями героїні: «Що я відчував би у подібній ситуації?», «Чи переживав я коли-небудь щось схоже?», «Яка емоція була найсильнішою?». Такий аналіз сприяє усвідомленню власного емоційного досвіду та дозволяє знайти зв'язки між літературною ситуацією та реальним життям. Учні можуть позначати силу емоцій за допомогою шкали, кольорів або символів, що робить вправу доступною навіть для менш рефлексивних дітей.

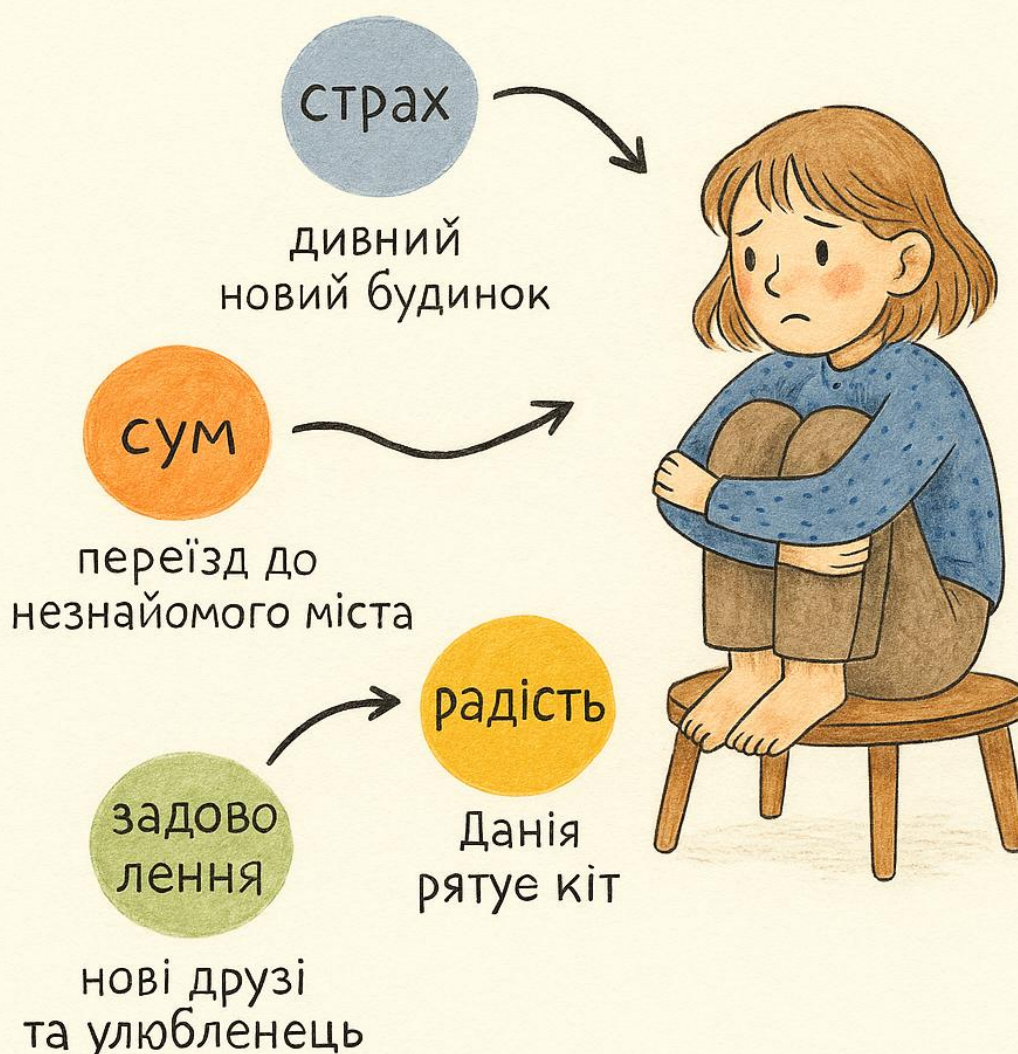
Важливою частиною методу є простеження *динаміки емоцій* героїні впродовж сюжету. Після читання кожного нового епізоду учитель пропонує учням відзначити, як змінилися почуття героїні: чи зменшилася тривога, чи з'явилася надія, чи стало менше самотності. Таким чином, учні вчаться бачити, що емоції — процесуальні, вони змінюються залежно від ситуації та підтримки оточення. Цей етап дозволяє дітям глибше зрозуміти, як зовнішні обставини впливають на внутрішній стан людини та як підтримка однолітків і сім'ї допомагає долати складні життєві ситуації.

Після завершення роботи над твором учитель організовує підсумкову рефлексію: діти переглядають власні записи та відзначають, які емоції найчастіше повторювалися у героїні, які — у них самих, що саме спричиняло зміни емоційного стану. Педагог пропонує обговорити: «Що допомогло героїні пристосуватися до нового дому?», «Які вчинки інших персонажів полегшили її переживання?», «Що ми можемо зробити, коли хтось поруч також відчувається “не в своєму домі”?». Таким чином, емоційний щоденник стає інструментом не лише емоційної рефлексії, а й розвитку емпатії, соціальної чутливості та морально-ціннісних орієнтацій.

Завершальним кроком може бути творче завдання: скласти «емоційну мапу героїні» або створити короткий малюнок чи комікс, у якому буде показано, як змінювалися почуття персонажа впродовж сюжету. Такі творчі форми допомагають учням інтегрувати отриманий досвід, глибше усвідомити емоційний зміст твору та знайти власні способи емоційного вираження.

Таким чином, метод «емоційного щоденника» під час роботи над твором «Інший дім» сприяє розвитку всіх ключових компонентів емоційної культури: емоційної обізнаності, емпатійності, здатності до саморефлексії й уміння співвідносити літературні переживання з власним емоційним досвідом. Він перетворює читання з пасивного процесу на активну внутрішню роботу дитини, що сприяє формуванню глибокого розуміння себе та інших людей.

Емоційна мапа героїні

Додаток М

Приклад сторінки емоційного щоденника

(учні заповнюють після читання одного епізоду твору)

Назва твору: *Оксана Луцевська «Інший дім»*

Епізод: *Переїзд героїні до нового міста*

1. Яку емоцію переживає героїня в цьому епізоді?

Сум, тривога, легкий страх.

2. Як я дізнаюся про це з тексту?

Вона не хоче залишати стару квартиру.

Довго мовчить і не дивиться у вікно.

Пише, що не знає, чи зможе знайти друзів у новому місці.

Автор описує її як «розгублену» та «зажурену».

3. Які емоції відчував(ла) я під час читання цього епізоду?

Мені було трохи сумно і хотілося її підтримати

Я відчув(ла) співчуття, бо теж переживав(ла) щось подібне, коли переходив(ла) у новий клас.

4. Чому виникла ця емоція?

Тому що важко залишати звичне місце та близьких людей.

Героїня хвилюється, чи зможе адаптуватися, а я розумію, наскільки це важливо.

5. Сила емоції

(учень позначає за шкалою від 1 до 5 або кольорами)

○ — **4/5 (сильна емоція)**

6. Яка подія змінила або могла б змінити емоційний стан героїні?

Якби хтось із нових сусідів привітався або запросив погратися – їй стало б спокійніше.

У наступних епізодах героїня зустріне людей, які допоможуть їй відчувати себе «вдома».

7. Що б я порадив(ла) героїні, щоб їй стало легше?

Не боятися спробувати подружитися.

Подумати про позитивні можливості нового місця.

Поділитися своїми переживаннями з мамою.

Бути відкритою до змін.

8. Мій малюнок / символ емоції

(Дитина малює: наприклад, сумне обличчя, синю краплю, серце з тріщинкою тощо)

Приклад сторінки емоційного щоденника

Назва твору: Оксана Луцківська „Інший дім”

Епізод: Переїзд героїні до нового міста

1. Яку емоцію переживає героїня в цьому епізоді?

Сум, тривога, ледь-ледь страх.

2. Як я дізнаюся про це з тексту?

- Чона хоче залишити стару квартиру Блок
- Довго мовчить в вікно» Трасио
- Автор описує хв «роззублену»
«заокурену» «тем.

3. Які емоції відчував(ла) я під час читання цього епізоду?

Мені було трохи сумно й хотілося її підтримати.

4. Чому виникла ця емоція?

Там, часом ще залишає слівні я знішккі мислюся з почухах. В зрочуюїни сітуації вітпруинени.

5. Сила емоції 4/5 (сильна емоція)

6. Яка подія змінила або могла б змінити емоційний стан героїні?

Якби хоче цроцуподивкавитини дукітсам.

Попильитися посовини, щобо покихюти підшини.

Бути окрито до з мами з пепення.

8. Мій малюнок / символ емоції, щоб їй стало краще

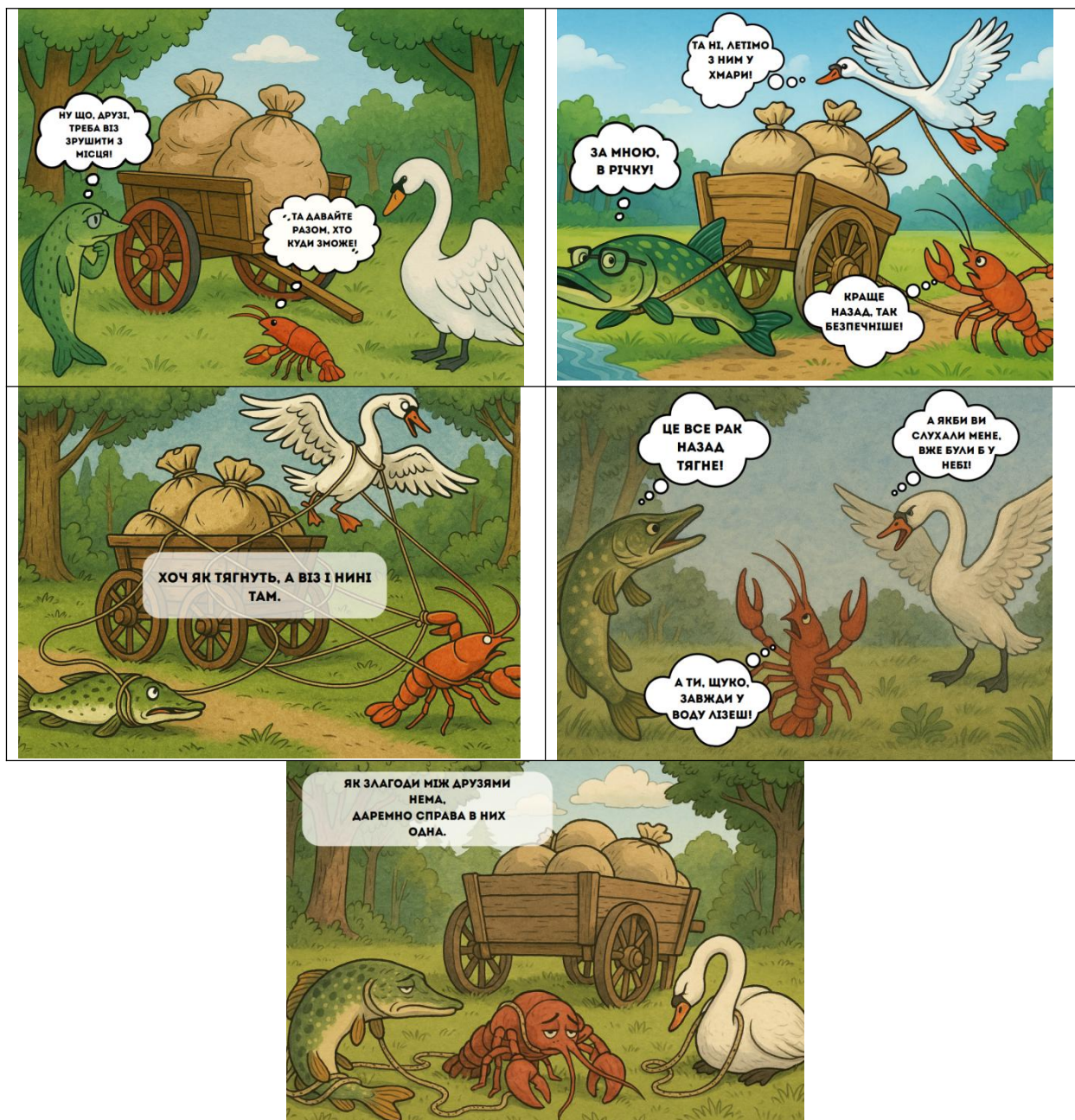
- Не боатися пробрувати подрутки
- Пухати або позуливні похівняння
- Чирашюти поповляти з мамою

8. Мій малюнок / символ емоції

Додаток Н

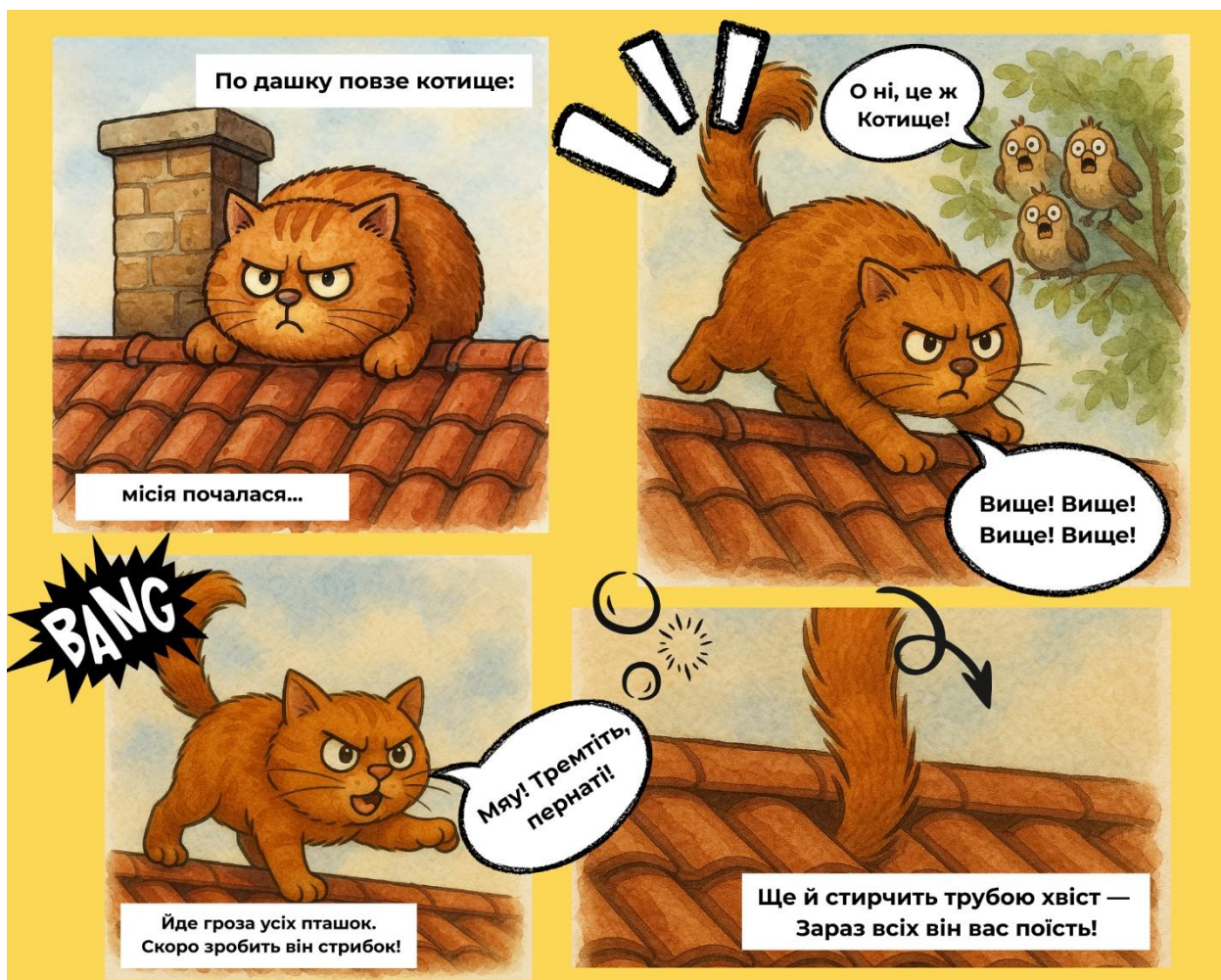
Комікс до байки «Лебідь, Щука і Рак» (Л. Глібов)

«Котище»

(Мар'яна Савка)

По дашку повзе котище:
 Вище! вище! вище! вище!
 Йде гроза усіх пташок.
 Скоро зробить він стрибок!
 Ще й стирчить трубою хвіст —
 Зараз всіх він вас поїсть!
 Щойно скочив він на дах,
 Як узяв котяру страх.
 Все згори таке мале,
 Аж стає від того зле.
 "Ой, зніміть мене, мур-мяу,
 Я ж маленьке кошенья-у!!!"

Додаток О

Олександр Дерманський — «Коропова наука» (зі збірки «Чудове Чудовисько та інші історії»)

Чому саме цей твір підходить для «Літературного доміно»?

Сюжет складається з *яскравих, виразних емоційних моментів*, які легко співвіднести з подіями.

Герої переживають *страх, цікавість, радість, здивування, полегшення, сміх*, що робить набір емоцій дуже різноманітним.

Події відбуваються послідовно й динамічно → зручно розділяти на картки доміно.

Всі ситуації комічні або несподівані – діти легко їх запам'ятовують.

Дає змогу у формі гри навчати дітей *розпізнавати емоції, пояснювати їх причини та пов'язувати з поведінкою персонажів*.

«Літературне доміно» для цього твору (приклад пар)

Подія	Емоція
Герой зустрічає загадкового Коропа	Здивування
Короп починає «вчити» героя риб'ячим правилам	Нерозуміння / цікавість
Герой намагається повторити «урок» і провалюється	Сором / розгубленість
Короп сміється та підбадьорює	Полегшення
Герой розуміє, що урок — жарт	Радість
У фіналі всі сміються разом	Веселощі / емоційна розрядка